

TEKİN, Abdülkadir “İslâm Borçlar Hukukunda Meşrû Görünümlü Satış İşlemlerini Diyanî Hüküm Açısından Sakıncalı Hale Getiren Unsurlar”, İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2020, Sayı: 9, ss. 79-107.

İSLÂM BORÇLAR HUKUKUNDA MEŞRÛ GÖRÜNÜMLÜ SATIŞ İŞLEMLERİNİ DİYANÎ HÜKÛM AÇISINDAN SAKINCALI HALE GETİREN UNSURLAR

Abdülkadir TEKİN*

Öz: Sosyal hayat içerisinde ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bireyler tarafından birtakım akit, muamele, satış vb. türden işlemler yapılmaktadır. Naslarda, ticarî işlemlerde uyulması ve kaçınılması gereken prensipler genel hatlarıyla belirlenmiş ancak ayrıntıya girilmemiştir. Bu yönüyle İslam borçlar hukukunda akit serbestisi ilkesi hâkimdir. Kişiler, naslarda geçen yasakları ihlal, genel ilkelere muhalefet etmedikleri sürece diledikleri şekilde sözleşme yapabilirler. Bu minvalde fıkıh ekolleri tarafından, naslardaki emir, nehiy ve genel prensipler gözetilerek talî derecedeki farklılıklar dışında, akitlerin hukukî varlık kazanarak, sonuçlarını doğurabilmesi için birtakım şartlar ortaya konulmuştur. Her ne kadar şeklen gerekli tüm şartları taşıyan bir satış işlemi, hukukî açıdan geçerli gözüke de bazı durumlarda akit dışındaki bir sebepten dolayı diyanî hüküm açısından sakıncalı; yani uygulanması durumunda uhrevî sorumluluğu gerektirici bir sonuca yol açabilmektedir. Dolayısıyla bazı durumlarda bir satış işleminin, şeklen hukukî varlık kazanmış olması, yapılan işlemin uhrevî sorumluluğunu ortadan kaldırıcı bir sonuç ortaya çıkarmamaktadır. Söz konusu çatışma, hukukî ve dinî geçerliliğin kendilerine göre belirlendiği kriterler arasındaki mahiyet farklılığından kaynaklanmaktadır. Sözleşme olma yönüyle tüm şartları taşıyan bir satış türünün, diyanî hüküm açısından sakıncalı görülmesine sebebiyet veren akit dışındaki gerekçelerin ortaya çıkarılması, ticarî hayatta söz konusu satış türleri ve benzerlerine mesafeli durulmasını sağlayacaktır. Ayrıca söz konusu gerekçelerin tespiti, günümüzde ve ilerleyen zamanlarda ihtiyaca göre ortaya çıkan/çıkabilecek hükûken geçerli görünümde olan yeni satış işlemlerinin uhrevî hükümünün ortaya konulabilmesi açısından da güncelliğini koruyan bir önemi haizdir. Bu makalede İslam borçlar hukukuna göre, hukuken meşru görünümde olup, diyanî hüküm açısından yasaklanan birtakım satış işlemlerini uhrevî yönden sakıncalı hale getiren unsurlar tespit edilerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Borçlar Hukuku, Akit, Satış, Hukukî, Diyanî

79

The Factors That Legal Viewed Sales Procedures Making Objectionable in Terms of Religious Rule in Islamic Debit Law

Abstract: Some contracts, transactions, sales and similar transactions are carried out by individuals in order to meet the needs in daily and social life. In the Quran and Sunnah, the principles to be obeyed and avoided in commercial transactions are outlined in general terms, but details are not included. In this respect, the principle of freedom of contract is dominant in the Islamic debit law. As long as people don't violate the orders and prohibitions of the religion and don't contradict the general principles and purposes, they can make contracts as they wish. In this direction, it is seen that some conditions are put forward by the schools of fiqh in order for the contracts to gain legal existence and produce their consequences, except for secondary differences, taking into account the orders, prohibitions and general principles in the Quran and Sunnah. Although a contract/sale that meets all the necessary conditions has legal consequences in some cases, it may cause a result that requires an extraterrestrial liability if it is applied for a reason other than the contract. The conflict in question arises from the difference in nature between the criteria by which legal and religious validity are determined according to them. Therefore, a sale transaction has gained legal entity, it does not lead to the conclusion that the transaction in question is also valid in otherworldly terms. Revealing the reasons other than the contract that causes a type of sale that has all the conditions in terms of contract to be deemed inherently objectionable, will keep a distance from these types of sales and the like in commercial life. In addition, the determination of the aforementioned reasons has an up-to-date importance in terms of revealing the otherworldly provision of the new types of sales that may arise or may arise according to the need today and in the future. In this article, the types of sales that are legally legitimate in accordance with the Islamic law of obligations and prohibited in terms of the religious provision are tried to be revealed, then the factors that make the said sales transactions inherently objectionable are identified and evaluated.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı, a_kadirtekin@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4616-6415>.

Keywords: İslamic Debts Law, Contract, Sales, Legally, Religiously.

Giriş

Toplumsal hayatın düzenlenmesiyle ilgili kuralları konu edinen hukuk ilminde akitlerin önemli bir yeri olmuş ve akit teorisi, hukukun en önemli konusu haline gelmiştir. Genel anlamda, kişinin yapmaya yöneldiği her çeşit tasarruf ve borçlanma şeklinde tarif edilen akit kavramı¹ İslâm borçlar hukukunda, hukukî bir sonuç doğuracak şekilde, tarafların irade beyanlarının bir araya gelmesiyle oluşan işlem olarak isimlendirilmiştir.² Sosyal hayat içerisinde en işlevsel diyaloglar arasında yer alan alışveriş de bir akit türü olup, klasik fıkıh kaynaklarının sistematığına bakıldığında akitlerle ilgili genel hükümlerin -sadece akdin tabiatı gereği farklı yönleri vurgulanarak- bey³ (satım akdi)⁴ modeli üzerinden ele alındığı görülmektedir.⁵

Hukuk-ahlâk bütünlüğüne verilen önemden dolayı İslâm hukuk düşüncesinde bu iki unsurun iç içe olduğu görülmektedir.⁶ Toplumsal hayatın devam ettirebilmesi adına iktisadî faaliyetlere çok fazla ihtiyaç duyulduğundan bu bütünlüğün yoğun bir şekilde ortaya çıktığı alanlardan biri de ticarettir. Ticari ilişkilerde ahlakî düsturların hâkim olduğu bir toplumda huzur, güven ve ekonomik istikrarın olacağı; aldatma, hile, istismar, haksız kazanç vb. unsurların hâkim olması durumunda ise huzurdan uzak, ekonomik istikrarsızlığın sürekli hale geldiği bir toplum yapısının ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ticarî faaliyetlerde söz konusu düsturlardan uzak olan bir toplumun ise refah düzeyini sürdürebilmesi mümkün görülmemektedir. Bu sebeple ticarî işlemlerle ilgili naslara bakıldığında genellikle ahlakî değerlere vurgu yapıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda naslarda geçen emir, nehiy ve genel prensiplerden hareketle fıkıh ekolleri tarafından akdin/alışverişin hukukî varlık kazanarak geçerli olabilmesi için birtakım şartlar ortaya konulmuştur. Yasaklanan akitler ise yasağa sebep teşkil eden unsura göre farklı hukukî sonuçlarla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanı sıra birtakım satış işlemleri aslı veya vafında hiçbir eksiklik bulunmadığı halde, akdin kendisi dışında kalan bir unsur sebebiyle, uhrevî açıdan sakıncalı olarak değerlendirilmiştir.⁷

Hukuk ilminde kişilerin maksat ve niyetlerinin ortaya çıkarılmasındaki güçlük nedeniyle konular incelenirken ve hüküm aşamasında davranışların dışı akseden görüntülerinin esas alındığı ve hukukî işlemlerin mümkün olduğunca objektif ve açık kurallara bağlandığı bilinmektedir. Çünkü hukukî hayatta belli bir düzenin kurularak istikrarın devam

¹ Muhammed Ebû Zehra, *el-Mülkiyye ve nazariyyetü'l-'akd* (B.y.: Daru'l-fikri'l-'Arabî, ty.), 179.

² Ayhan Ak, *İslam Borçlar Hukuku* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2019), 24.

³ Sözlükte mutlak mübadele, malı mal ile değiştirmek anlamına gelen bey'; iki taraflı, rızaya dayanan, tarafları bağlayıcı ve mülkiyeti nakledici bir akit olup isimli (tipik) akitlerin en başta gelenidir. Bk. Mahmut Abdurrahman Abdulmu'nim, *Mu'cemu'l-mustalahât ve'l-elfâz'l-fikhiyye* (Kahire: Daru'l-fâzile, 1999), 1/399; Mecelle, md. 105.

⁴ Mülkiyeti nakleden akitlerden en yaygını sayılan bey' kavramıyla İslam hukuk terimi olarak, 'satım sözleşmesi' kastedilmiştir. Bk. Ak, *İslam Borçlar Hukuku*, 102.

⁵ Ali Bardakoğlu, "Bey'" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/14.

⁶ Sabri Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 246.

⁷ Bk. Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-vefâ el-Afgânî (Beyrut: y.y., 2005), 64-65; Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Mahmud Muhammed Ömer (Lübnan: y.y., 2009), 1/377.

ettirilebilmesi ve üçüncü şahısların haklarının korunabilmesi ancak bu şekilde bir yaklaşımla mümkün olabilmektedir. Fakat fıkıh doktrininde davranışların dayandığı niyet ve saik unsurları göz ardı edilmemiş ve bu bağlamda hükümler diyanî-kazaî ayırımına tâbi tutulmuştur.⁸ Bunun sonucunda bir hukukî işlemin sadece görünürde (şeklen) hukuka uygun olmasının kişileri uhrevî sorumluluktan kurtarmada yeterli olmayabileceği, Allah katında kişilerin iç irade (niyet) ve düşüncelerinin de önemli olduğu ısrarla vurgulanmıştır.⁹ İslâm borçlar hukukunda, birtakım satış işlemlerinin hukuken geçerli olmakla birlikte, uhrevî sorumluluğu ortadan kaldırıp kaldırmadığına ilişkin tartışmaları bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu yönüyle bir akit türü olan satış işlemlerinde, hukukî (kazaî) hüküm ve diyânî (uhrevî) hüküm kavramları karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıdan hukuken meşrû görünümdeki birtakım satış türlerinin diyanî hüküm açısından sakıncalı görülmesine sebebiyet veren unsurların ortaya konulması, günümüzde mevcut olan ve gelecekte yeni ortaya çıkabilecek birtakım satış işlemlerinin uhrevî hükmünün ortaya çıkarılması adına da güncelliğini koruyan bir öneme sahiptir. Meşrû görünümlü fakat diyanî açıdan sakıncalı olan satış türlerinin tamamını burada ele almak kapsamı çok daha geniş bir araştırmanın konusudur. Bu bağlamda çalışmada fıkıh doktrininde herhangi bir satış işleminin hukukî varlık kazanarak sonuçlarını doğurmasının şartları kısaca ele alındıktan sonra hukuken meşrû görünümde olan fakat akit dışındaki herhangi bir sebeple diyanî hüküm açısından sakıncalı görülen satış türlerinin yasaklanma gerekçeleri güncel birtakım satış türleriyle de bağlantılı şekilde ortaya konularak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

A. Kazaî-Diyanî Hüküm Ayırımı

Kazaî ve diyanî hüküm ayrımı denildiğinde bir davranışın dinî ve hukukî geçerliliği¹⁰ arasındaki farklılık kastedilmektedir.¹¹ Bu iki geçerlilik alanındaki çatışmaya sebep olan etken ise hukukî ve dinî geçerliliğin nitelendirmelerinin farklı kriterlere göre değerlendirilmesidir. Çünkü hukuk için geçerli kriter, meydana gelen davranışın hukuk normunca öngörülen forma uygunluğu iken, dini geçerlilik için öngörülen kriter, gerçekle uyumlu olmasıdır.¹² Başka bir ifade ile hukukî geçerlilik, kişilere ait davranışların gerçek niteliğini belirleyen iradenin ancak dışa yansıdığı ölçüde dikkate alınabilmesiyle bağlantılıyken, dinî geçerlilik doğrudan kişinin maksat ve niyetiyle ilgilidir. Bunun sonucu olarak bazı durumlarda kazaen geçerli olan bir durum diyanî açıdan sakıncalı olup, uhrevî sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır. Örneğin, bir insanın çocuklarından sadece birine mal bağışlaması kazaî hüküm açısından geçerli sayılırken, diyanî yönden sakıncalı görülmesi ve uhrevî boyutta kişinin üzerindeki yükümlülüğü

⁸ Bk. Saffet Köse, Şâfi'î Zâhirliğinin Analizi -Hukukî İşlemlerde Geçerlilik ve Cevâz Ayırımı-, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 16.

⁹ Yapılan işlerde kişilerin niyetlerinin Allah katındaki önemine dair Hz. Peygamber; "Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ancak kalplerinize ve amellerinize bakar." buyurmaktadır. Bk. Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Mısır: Matba'atu İsâ el-Halebî, 1374), "Birr", 33.

¹⁰ Hukukî geçerlilik tabiriyle, burada, bir davranışın hukuk kuralınca öngörülen forma uygunluğunun kastedildiği açıktır. Diyânî geçerlilik ise, verilen bir hükmün uhrevî sorumluluğu kaldırıcı nitelikte olması yani hukuken geçerli olduğu gibi Allah katında da geçerli olmasıdır. Bk. Talip Türcan, "İslam Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazaî ve Diyanî Hüküm Ayırımı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19/1 (2006), 159, 161.

¹¹ Recep Kırcı, *İslam Ceza Hukukunda Uhrevî Sorumluluk* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 20.

¹² Bk. Türcan, "Kazaî ve Diyanî Hüküm Ayırımı", 160.

kaldırmaması bu ayrımı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kazaî hükümler aynı zamanda diyanî yönü olan hükümlerdir.¹³

İslam hukuk teorisinin üzerine kurulu olduğu şer'îlik ilkesinin bir gereği olarak, geçerli her bir hukuk kuralı yani hukuk normunun öngördüğü biçimde yapılan herhangi bir işlem, hukuken/kazaen meşru olmakla beraber diyanî yönden de geçerli olup uhrevî sorumluluğu kaldırmalıdır.¹⁴ Bu bağlamda asıl olanın kazaî ve diyanî çözümlerin örtüşmesi gerektiği ise de bazı durumlarda meselenin kazaî ve diyanî çözümü aynı olmayabilir.¹⁵ Prensip itibarıyla ibadet alanının diyanî, hukuk ve ticarî ilişkilerin ise kazaî yönü ön planda olsa da¹⁶ bu iki yönü kalın çizgilerle ayırmak mümkün görünmemektedir.

1. Kazaî Hüküm

Sözlükte hüküm manasına gelen kazâ kavramı¹⁷ geniş kullanım alanına sahip, dinî ve hukukî alanda kullanımlarına göre anlamı farklılaşan, müşterek bir lafızdır.¹⁸ Fıkhın ukûbât alanında yargı erkini ve kararlarını, borçlar hukukunda borcun edimini ifade ederken, ibâdât alanında ise ibadetlerin vakti dışında yerine getirilmesini ifade etmektedir.¹⁹

Terim olarak, hükmün dünyevî sonuçlar içermesi²⁰ şeklinde tarif edilen 'kazaî hüküm', yalnızca yargılama yetkisine bağlı değerlendirme değil, pozitif düzeyde bağlayıcılığı olan hukukî değerlendirme anlamında kullanılmaktadır.²¹ Örneğin, kişinin alışverişte şartlarını yerine getirerek bir şey satması ve bu satışın geçerli olması kazaî bir hükümdür. Vaz'î hükümlerle ifade edilen ve sahih, fâsit, bâtil gibi çeşitleri olan kazaî hükmün,²² yargılama/ceza hukukundaki kullanımı araştırmamız dışında olduğu için bu konuya değinmiyoruz.

2. Diyanî Hüküm

Kaza manasında hüküm ile aynı manaya gelen 'diyanet' kavramının kaza ve şer' ibareleriyle eş anlama sahip olduğu²³ belirtilir. Genel olarak farz, helal, haram, câiz gibi teklifî hükümlerle ifade edilen²⁴ 'diyanî hüküm' kavramı ise kapsam olarak şer'î-amelî hüküm kavramına karşılık gelmektedir.²⁵ Çünkü her bir beşerî davranışın, hukukun düzenleme alanına dahil olsun ya da olmasın mutlak surette dinî geçerlilik açısından bir değerlendirmesi mevcuttur. Örneğin, kusurlu bir malın satışını yapan kişinin, kusurunu müşteriye bildirmeyip malı kusursuz şeklindeki değeri ya da daha fazla bir bedelle satması durumunda âhirette kul hakkından

¹³ Bk. Davut Yaylalı, "İslam Hukukunda Kazaî-Diyanî Hüküm Ayrımı", *Dini Araştırmalar* 5/15 (2003), 30.

¹⁴ Kırıcı, *İslam Ceza Hukukunda Uhrevî Sorumluluk*, 21.

¹⁵ Ak, *İslam Borçlar Hukuku*, 77.

¹⁶ Saide Beyaz, *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Hukuku Tartışmalarında Diyanet ve Kaza Kavramları* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.

¹⁷ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab "Kaza"* md. (Beyrut: Dâru's-sadr, 1990), 15/186.

¹⁸ Kaza kavramının anlamları için bk. Ebu'l-Hasen er-Râzî, *Mücmelü'l-luga*, nşr. Şihâbüddîn Ebû Amr (Lübnan: Dâru'l-fikr, 1994), 180.

¹⁹ Bk. Kâmil Yaşaroğlu, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/110.

²⁰ Yaylalı, "İslam Hukukunda Kazaî-Diyanî Hüküm Ayrımı", 29.

²¹ Türcan, "Kazaî ve Diyanî Hüküm Ayrımı", 167.

²² Yaylalı, "İslam Hukukunda Kazaî-Diyanî Hüküm Ayrımı", 30; Kırıcı, *İslam Ceza Hukukunda Uhrevî Sorumluluk*, 22.

²³ Bk. Muhammed Âlâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2006), 3/141.

²⁴ Kırıcı, *İslam Ceza Hukukunda Uhrevî Sorumluluk*, 21.

²⁵ Türcan, "Kazaî ve Diyanî Hüküm Ayrımı", 161.

sorumlu olacağı ve ceza göreceği şeklindeki çıkarım, diyanî hüküm olarak değerlendirilmektedir.

B. Alışveriş Akdinin Hukukî Varlık Kazanarak Sonuç Doğurmasının Şartları

Aslı ve vasfı itibarıyla hukuka uygun olan, bir diğer ifadeyle rükün²⁶ ve şartlarında eksiklik bulunmayan satış işlemi sahih/geçerli kabul edilir.²⁷ Örneğin edâ ehliyeti bulunan bir kimsenin kendisine ait bir malı satması sahih bir satım akdidir. Rükünleri ve şartlarının tam olarak oluşmaması nedeniyle eksiklik içeren satış sözleşmeleri ise, sahih olmayan alışverişler olarak nitelendirilmiştir.²⁸ Bu bağlamda asıl unsurlarının²⁹ tam olarak oluşmaması sebebiyle eksiklik içeren satış sözleşmeleri, ittifakla bâtl (geçersiz) olup³⁰ bu türdeki satış işlemleri hukuken sonuç doğurmazlar.³¹ Cumhura göre, genel anlamda fâsit ile aynı anlamda kullanılan bâtl akit, kuruluş aşamasındaki şartları taşımayan veya akdin diğer aşamalarında meydana gelen kusurlar ya da muhayyerlikler sebebiyle feshedilen akitleri ifade ederken³² Hanefilere göre ise akdin kuruluşundaki eksiklik, muhayyerlikler ya da fesât sebebiyle akdin geçersiz kılınması anlamında kullanılmaktadır.³³ Örneğin, murdar bir hayvanı, hür bir insanı satmak ya da bir müslümanın diğerine domuz veya şarap satışı bâtl kabul edilir.³⁴

Hanefiler, sahih olmayan akitleri kendi arasında bâtl-fâsit şeklinde kısımlara ayırmış ve bunlara birtakım sonuçlar bağlamışlardır.³⁵ Buna göre, akdin, rükünlerinde ve kuruluş şartlarında bir eksiklik bulunmasının hukukî sonucu butlân, sıhhat şartlarındaki³⁶ eksiklik fesât,

²⁶ Hanefiler tarafların irade beyanlarını akdin kurulması için gerekli asgari unsur (rükün) kabul ederken diğer mezhepler buna ek olarak akdi yapan tarafları ve akde konu olan nesneyi de (mebi', semen) akdin rükünlerinden kabul ederler. Bk. Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuh* (Dimeşk: y.y., 1984), 4/347.

²⁷ Servet Bayındır, "İslam Hukukunda Akitlerin Sınıflandırılması", *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* 17 (1988), 55.

²⁸ Bk. Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm* (Beirut: y.y., 1983), 1/186-187.

²⁹ Asıl unsurları ile kastedilen şey; (ehliyete haiz olan) tarafların irade beyanları, semen, akdin konusu ve akdin taraflarıdır. Söz konusu özellikler satış işleminde in'ikad (kuruluş) şartları olarak isimlendirilmiş olup alışveriş akdinin hukuken varlık kazanabilmesi için gerekli olan şartlardır. Bk. Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî ve's-Şerhü'l-kebîr 'alâ Muhtasari'l-Hirakî*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 4/7.

³⁰ Muhammed Revvâs Kal'acî, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Müeyyessa* (Beirut: Dâru'n-nefâis, 2010), 1/350-352.

³¹ Akdin oluşumundaki şartlar ve akdin geçerli hale gelmesi ile ilgili fakihlerin farklı yaklaşımlarıyla ilgili değerlendirmeler için bk. H. Yunus Apaydın, "İslam Hukukunda Mevkuf Akitler (Bağlı Akit Teorisi)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 178-179.

³² Bk. Abdürrezzak Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak* (Beirut: y.y., 1989), 4/127; Hasan Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 68.

³³ Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedâ'î'us-sanâ'î fî tertîbi's-şera'î* (Beirut: y.y., ty.), 5/135, 156; Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*, 68.

³⁴ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 2/263.

³⁵ Bâtl akitlerde satılan malın zilyedliği müşteri tarafından devralınması halinde bu durum hukukî açıdan mülkiyet sonucunu doğurmaz. Fâsit satış yoluyla gerçekleştirilen akitlerde ise satılan mal, müşteri tarafından kabzedilmediği sürece mülkiyet ifade etmez. Kabzdan sonra ise mülkiyet oluşmakla beraber bu durum maldan menfaati/istifadeyi meşru kılmamaktadır. Şayet vasıftaki kusurun giderilmesi mümkün değilse bu durumda akdin ya tarafların kendi iradeleriyle ya da taraflar feshe yanaşmazlarsa hâkim tarafından feshedilmesi gerekir. Bk. Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 5/299-304. Fesât kavramı ile ilgili değerlendirmeler için bk. Apaydın, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/417.

³⁶ Satım akdinin sıhhat şartlarını; akit konusu olan mal ve bedelin belirgin olması, bâyinin mala tam mülkiyetinin bulunması, malın teslimin mümkün olması, mebi'in müşteriye teslim edildiği esnada satıcının maddi bir zarara uğramasına sebep olmaması, akdin muhtevasına uymayan bir şart koşulmamış olması, akdin tarafların karşılıklı rızası ile yapılmış olması, vadeli satım işlemlerinde vadenin belirlenmiş olması' şeklinde sıralamak mümkündür. Bk.

nefâz (geçerlilik) şartındaki³⁷ eksikliğin sonucu ise akdin mevkufluk³⁸ (asılı) hale gelmesidir.³⁹ Örneğin süre belirlenmeden yapılan vadeli satış fâsittir, fakat daha sonra bu satış işlemi için bir vade belirlenmesi durumunda ise akit sahih hale dönüşebilmektedir.⁴⁰

Hanefîler'in dışındaki cumhur ulema ise geçerli olmayan akitleri, -butlân ve fesât müeyyidelerini ortaya çıkaran temel unsurlar ile sıhhat şartları iç içe olup bunları birbirinden ayırmak zor olduğu için- bâtil kategorisi içerisinde tek bir sınıfta değerlendirmişler ve ibadet-muamelat ayırımına gitmeksizin butlan, fesât kavramlarını birbirinin yerine kullanmışlardır. Bu nedenle onlara göre, rükün ve asıl unsurlarda olduğu gibi, vasıftaki (sıhhat şartlarındaki) eksiklikler de satış işlemi bâtil/geçersiz kılmaktadır.⁴¹

D. Meşrû Görünümlü Satış İşlemlerini Diyanî Hüküm Açısından Sakıncalı Hale Getiren Unsurlar

İslam borçlar hukukunda bireyler, dinin emir ve yasaklarını ihlal etmedikleri, genel ilke ve amaçlara muhalefet etmedikleri, nasların, kıyas ve icma'ın yasakladığı şartlar ileri sürmedikleri diledikleri şekilde sözleşme yapabilirler.⁴² Bu yönüyle İslam hukuk sisteminde geniş bir akit ve şart koşma hürriyeti bulunmaktadır. Toplum dengelerini bozan; aldatma, hile, haksız kazanç, ekonomik gücü kötüye kullanma vb. durumlar ise her dönemde kendini gösteren ekonomik problemlerdir. Ticarî işlemlerde akitler ve borç münasebetleriyle ilgili olarak Kur'an'daki bildirimlere bakıldığında, helal rızık temin edilmesi emredilerek⁴³ akdin gereğine uyma,⁴⁴ ahde vefa⁴⁵, borç münasebetlerinde karşılıklı rıza, gönül hoşnutluğu⁴⁶ ile haksız kazançta ve harama tevessül etmeme,⁴⁷ fâizden uzak durma⁴⁸ üzerinde ısrarla durulduğu görülür. Yine borç ilişkilerinde yazıya geçirme ve şahit bulundurma tavsiye edilmiş,⁴⁹ ölçü ve tartı işlemlerinde hile yapanlar şiddetli bir şekilde kınanmış,⁵⁰ haram yollarla mal yeme (rüşvet-fâiz) ve aldatma⁵¹

Subhi Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebât ve'l-'ukûd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye* (Beirut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1983), 277.

³⁷ Tasarruf ehliyeti açısından akıl/teyviz in'ikat şartı olarak, buluş ise nefâz şartı olarak temellendirilir. Bir başka ifade ile akdin taraflarının tasarruf ehliyeti in'ikat şartı, salahiyet/tasarruf yetkisi ise nefâz şartı kabul edilir. Bk. Beşir Gözübenli, *İslam Borçlar Hukuku Dersi* (Ankara, y.y., 2015), 14.

³⁸ Akdin mevkufluk olması, kuruluşta yetki eksikliği veya üçüncü bir şahsın hakkının bulunması sebebiyle hükmün askıya alınması halidir. Dolayısıyla karşılıklı irade beyanlarıyla kurulmuş olduğu halde, yetkisiz yapılan tasarrufa hak ve yetki sahiplerinin izin vermesi halinde akid geçerli olmakta, izin verilmemesi halinde ise akid fesholmaktadır. Şafiî, Hanbelî hukukçulara göre ise fuzulünün tasarrufları bâtildir. Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc* (Beirut: y.y., 1435), 2/35; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Ferîd Abdulazîz (Kâhire: Dâru'l-hadis, 2004), 3/189.

³⁹ Bk. Mahmud b. Ahmed el-'Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (B.y.: Dâru'l-fikr, 1981), 6/262.

⁴⁰ Satım ve kiralama gibi feshedilmesi mümkün olan işlemler, sıhhat şartlarını taşımadıkları durumlarda gerekli fesat durumları onarılarak işleme hukukî sıhhat kazandırmak mümkün olacaktır. İşte bu sıhhat kazandırma işlemi bir tür muhayyerliktir. Bk. Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*, 48.

⁴¹ Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: Matbaatu'l-imâretî'l-kebîra, 1413); 4/44; Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, 4/127.

⁴² Hayrettin Karaman, "Akid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/252.

⁴³ en- Nahl 16/114.

⁴⁴ el-Mâide 5/1.

⁴⁵ el-İsrâ 17/34.

⁴⁶ en-Nisâ 4/29.

⁴⁷ et-Tevbe 9/34; en-Nisa, 4/161.

⁴⁸ el-Bakara 2/275, 276; Âl-i İmrân, 3/130, er-Rum 30/39.

⁴⁹ el-Bakara 2/282.

⁵⁰ el-Mutaffifîn 83/1-3; Hüd 11/85.

vb. faaliyetler yasaklanmış ve ticarî işlemlerde uyulması gereken dinî ve ahlakî ana ilkeler (temeller) ortaya konulmuştur.

Hz. Peygamber de ticarî işlemlerde dürüstlüğe vurgu yaparak; güvenilir, dürüst tüccarın âhirette peygamberler, siddıklar, şehitler ve salih kişilerle birlikte olacağını⁵² müjdelemiş ve ticarî işlemlerde yalan yeminin, ticaret erbabı zannınca mala olan rağbeti artırdığını fakat hakikatte kazancı ve bereketi götürdüğünü⁵³ ifade etmiştir. Aldatıcılığın uhrevî boyutuna ise; “aldatan bizden değildir”⁵⁴ buyurarak dikkat çeken Hz. Peygamber; “kişinin kendi el emeği ile elde ettiğinin en hayırlı kazanç olduğunu”⁵⁵ buyurarak helal rızkın önemine vurgu yapmış; “helal olanı haram, haram olanı ise helal kılan şart dışında alışverişlerde şartlara riayet edilmesi gerektiğine”⁵⁶ dikkat çekmiştir.

Bir satış işleminin hukukî açıdan geçerli görünümde olması ile cevâziyet durumu farklı şeylerdir. Niyet ve maksatlar gizli olup bunların objektif kriterlerle ortaya çıkarılması çok güç olduğundan hukukî işlemlerde buna itibar olmayıp cevâziyet hükmü âhirete yöneliktir. Yapılan işlem, zâhiren⁵⁷ geçerli gözükse de bununla Şâri’in yasaklamış olduğu bir sonuca ulaşma hedefi bulunuyorsa bu câiz olarak görülmemiştir.⁵⁸ Bu durumda kötü niyet sebebiyle kişi uhrevî açıdan sorumlu olmaktadır.

Bu bağlamda bazı satış işlemleri rükün, şart veya vasıflarında hiçbir eksiklik bulunmadığı halde, niyet, alım satım şekli vb. alışveriş akdinin kendisi dışında kalan bir sebeple diyanî hüküm açısından açıdan sakıncalı olabilmektedir. Söz konusu gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Piyasada Dengeleri Bozarak Ekonomik İstikrarsızlığa Neden Olması

1.1. Malın Stoklandıktan Sonra Satışı: Malı bâtil yollarla yemenin başlıca yollarından birisi sayılan ihtikar (karaborsacılık); halk tarafından ihtiyaç duyulan ve bulunmaması durumunda

⁵¹ el-Bakara, 2/188;

⁵² Muhammed b. Yezid İbn Mâce el-Kazvinî, *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (B.y.: Dâru İhyâi't-turâsî'l 'Arabî, 1975), “Ticârât”, 1; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, tşk. İzzet Ubeyd ed-Du'âs (Humus: Mektebetü dâru'd-da' ve, 1385), “Büyü'” 4.

⁵³ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmi 'u's-şâhih*, nşr. Zühreir b. Nasr (B.y.: Dâru tavkî'n-necât, 1422), “Büyü'”, 26; Müslim, “Müsâkât”, 13.

⁵⁴ Müslim, “İmân”, 164, “Fiten” 16.

⁵⁵ Buhari, “Büyü'”, 15; Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahman en-Nesâî, *el-Müctebâ min es-Sünen*, şrh. Celaleddin Suyûtî (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, t.y.), “Büyü'”, 1; Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, t.y.), “Büyü'”, 6.

⁵⁶ Tirmizî, “Ahkâm”, 17.

⁵⁷ Özellikle Şâfiî'nin nasları anlama ve yorumlamada geliştirmiş olduğu 'zâhir teorisi'ne göre bir işlemin hukukî açıdan geçerli olması ile cevâziyet durumu farklı şeylerdir. Bu teoriye göre yapılan bir işlemin hukukî açıdan geçerli olması dinen de câiz olduğu anlamına gelmemektedir. Hukukî işlemlerde sâik ancak irâde beyanı ile açık bir şekilde ifade edilmişse dikkate alınır. Sâik hukuka aykırılık taşısa da beyan edilmediği sürece yapılan işlemin hükmünü etkilemez. Sözleşmenin kurucu unsurları ve şartları bulunuyorsa tarafların niyeti açığa çıkmadıkça bu durum yapılan işlemi bâtil kılmamaktadır. Şâfiî'nin zâhir teorisinin ayrıntıları için bk. Köse, Şâfiî Zâhirliğinin Analizi - Hukukî İşlemlerde Geçerlilik ve Cevâz Ayırımı-, 11-24.

⁵⁸ Şekli açıdan hukuka uygun bir işlemi vasita yaparak yasaklanan bir sonucu elde etme gayesiyle yapılan muameleyle hile-i şer'iyye denilmekte olup, bu yolla bir hakkın iptaline veya bir bâtilin ispatı cihetine gidilmesi haram olarak değerlendirilmiş, aynı şekilde mübah bir sonuca ulaşmak için haram yolu takip etmek de câiz görülmemiştir. Hile-i şer'iyyenin hükümlere etkisi ile ayrıntılı bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-kübrâ* (Beyrut: y.y., 1385), 3/194; Köse, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020).

toplumun zarara maruz kalacakları şeylerin, fiyatların yükselmesi gayesiyle saklanması fiilidir.⁵⁹ Bu, gıda maddesinden ilaca ve giyime kadar her türlü malı içerebilir.⁶⁰ Aynı zamanda (pazara) yakın bir yerden yiyeceği satın alıp şehre taşımak (ve satmamak) da bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁶¹ Malın stoklanması sonucu sunî artış kaynaklı, değerinin üstündeki bir bedelle yapılan bir satış işlemi her ne kadar şeklen geçerli gibi gözükse de bu durum diyanî açıdan son derece mahzurlu bir işlemdir. Hz. Peygamber ihtikâr fiilini gerçekleştiren kişiyi kınamış⁶² ve onu, “günahkâr”⁶³, “lanetlenmiş”⁶⁴, “sapkın,”⁶⁵ “cüzzam hastalığına duçar olacak kimse”⁶⁶... gibi vasıflarla nitelendirmiştir.

İslam’da ticarî açıdan servet ve refahın belli kesimler arasında değil bütün halk katmanlarına yayılması emredilmiştir.⁶⁷ Malların bir elde toplanıp, fiyatlar yükseldikten sonra satılması da karaborsacılığın bir türü olup⁶⁸, kamu zararının gözetilerek böyle bir satışın yasaklandığı bütün fakihler tarafından kabul edilmiştir. Şafiî, Maliki ve Hanbeliler başta olmak üzere İslâm hukukçularının çoğunluğu konuyla ilgili naslardan hareketle bu yasağın haram olduğuna hükmederken⁶⁹, Hanefî fakihlerinin çoğunluğu haber-i vahidin sübûtunun zannî olmasından hareketle ihtikârın tahrimen mekruh olduğu⁷⁰ görüşündedirler.⁷¹ Fakat Hanefilerden İmam Muhammed (ö.189/805) ve Kâsânî (ö.587/1191) gibi ihtikârın haram olduğunu ifade eden⁷² fakihler de olmuştur.

Malların stok yapılarak daha sonra satışa sunulması, zengin, kuvvetli aynı zamanda piyasayı ele geçiren güç sahipleri tarafından, fakir ve zayıf kimselerin ezilmesine, onların zor durumda bırakılmalarına ve piyasalarda fiyat artışlarından kaynaklı istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla ihtikârın, kendi çıkar ve menfaatlerini kamu menfaatinin önünde tutan, arz ve talebi istediği şekilde yönlendirerek piyasayı sürekli kendi lehine çeviren, pazara yaptığı müdahalelerle sunî krizler ortaya çıkararak ve zaman zaman sosyal kriz ve bunalımlara yol açan, az emek harcayan ama sürekli yüksek kâr peşinde koşan, halkın ihtiyaç ve taleplerini kendi arzularını istikametinde suiistimal eden âhiret inancı zayıf, zâlim kişilerin fiili olduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁹ Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak*, 2/78-82.

⁶⁰ Ebu Hanife, Şafiî ve Hanbelilere göre ihtikâr sadece gıda maddelerinde gerçekleşirken Ebu Yusuf ve Malikiler ise hadislerdeki “gıda maddesi” kaydının ihtirazî olmadığını benimseyerek insanların ihtiyaç duyduğu ve piyasadaki kesildiğinde zarar görülen tüm maddelerde ihtikârın gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. Bk. Radiyyüddîn Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed Haddâd *ez-Zebîdî, el-Cevheretü'n-neyyire*, (B.y.: Mektebetü'l-hayriyye, 1904), 2/286.

⁶¹ Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 5/129.

⁶² İbn Mâce, “Ticârât”, 12.

⁶³ Müslim, “Müsâkât”, 129; Ebu Davud, “Büyü” 47; Tirmizî, “Büyü”, 40

⁶⁴ İbn Mâce, “Ticârât”, 12.

⁶⁵ Ebu Davud, “Büyü”, 40.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-hadis, 1995), 5/27.

⁶⁷ el-Haşr, 59/7.

⁶⁸ Ak, *Borçlar Hukuku*, 113.

⁶⁹ Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Raid b. Sabri (Beyrut: y.y., t.y.); 13/44; Muhammed b. Yusuf b. Ebî'l-Kasım el-Mevvâk el-Abderî, *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'lilmiyye, 1994), 6/254.

⁷⁰ Hanefî usûl anlayışındaki genel kabule göre haber-i vahid ile nakledilen yasakların ihtiva ettiği nehiy haramlığı değil tahrimî kerâheti gerektirmektedir. Dolayısıyla fiilin uhrevî anlamda sorumluluk doğurması açısından Hanefî ve diğer mezhepler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bk. Kemalüddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*, (Beyrut: y.y., t.y.), 6/476.

⁷¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 6/27.

⁷² Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 5/129, 194, 195.

Ayrıca temel/zarurî ihtiyaçlarının stoklandıktan sonra değerinin üstünde satılması toplumda imtiyazlı bir sınıfın ortaya çıkmasına sebebiyet verecek bir eşitsizlik olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden piyasada haksız fiyat artışına sebebiyet verecek türden satışlarda da devlet gereken önlemleri almakla mükellef tutulmuştur.⁷³

Ülkemizde de son zamanlarda patates, soğan, pirinç vb. bazı temel gıda ürünleri üzerinde yer yer stoklama faaliyetlerinin yapıldığı görülmüştür. Söz konusu durumlar hem piyasanın durgunlaşmasına hem de fiyat artışına sebebiyet vermektedir. Bu eylemi gerçekleştiren kişi(ler)/sektör aslında tüm toplumun hakkına girerek -her bir fertle helalleşmenin neredeyse imkânsız olduğu- ağır bir uhrevî sorumluluğun altına girmektedirler.

Aynı şekilde bir ürünün zamlanacağı haberini önceden öğrenen bâyinin, ürün elinde bulunmasına rağmen malı saklayarak, zamlandıktan sonra satışa sunması da görünür de geçerli bir satış işlemi olarak gözükse de uhrevî sorumluluk doğuran bir eylem olarak değerlendirilebilir.

1.2. Telakki'r-rukban: Yasaklanan uygulamalardan biri de şehre mal getiren kafilenin esnaf tarafından yolda karşılanarak, malların piyasasının bulunmadığı şeklindeki aldatmacayla, getirilen malların rayiç bedelin altında bir fiyatla satın alınmasını ifade eden ve fıkhîta; "telakki'r-rukban" terkihiyle ifade edilen satıştır.⁷⁴ Burada, şehirli tüccarın üretici ile tüketici arasına girerek, kafileden rayiç bedelin altında almış olduğu malı, kontrollü ve pahalı şekilde piyasa sürerek satış yapması ya da karaborsaya düşürmesi söz konusu olmaktadır.

Bir nevi komisyoncu/simsar⁷⁵ konumunda olan kişi/kişiler tarafından yapılan bu yöntem Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış⁷⁶ ve malların piyasaya arzından sonra satın alınması tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber'in bu yasak ile arz-talep dengesinde akıcılığın olması adına üretici ile tüketici arasındaki engellerin kaldırılmasını amaçladığı söylenebilir. Bunun neticesinde üretici, elindeki malları makul fiyattan pazarlara sevk etme fırsatını bulacak, tüketiciler ise zorluk çekmeden ihtiyaçlarını sunî müdahaleye uğramamış bir fiyattan temin edebileceklerdir. Üretici ile tüketici arasına girerek yapılan eylemin topluma zarar vermesi durumunda⁷⁷ söz konusu satış işlemi hukuken geçerli olmakla birlikte Hanefilere göre diyanî hüküm açısından tahrîmen mekruh diğer fıkhî ekollerine göre ise haram olarak nitelendirilmiştir.⁷⁸

⁷³ Piyasada fiyatların sunî bir şekilde artırılması durumunda devletin, fiyatlara müdahale (narh koyma) veya bir elde toplanan malın cebren rayiç fiyat üzerinden satılması şeklinde yaptırım yetkisi bulunmaktadır. Rayiç fiyatla satıştan imtina edilmesi durumunda devlet bu kişilere ta'zir türünden çeşitli cezalar verebilir. Bk. Nureddin Ebu'l-Hasen Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-Înâye*, thk. Ebu'l Fettah Ebu Gudde (Halep: Daru'l-kütübî'l ilmiyye, 1387), 3/26; Erturhan, "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlakî Esaslar", 238.

⁷⁴ Muhammed Amîm İhsan Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 61-62.

⁷⁵ Komisyoncu (simsar, aracı); Müvekkilî hesabına belli bir komisyon karşılığında alım-satım yapan, müşteri ile satıcının arasını bularak belirli bir bedel üzerinde anlaşmalarını sağlayan kişidir. Bk. Cengiz Kallek, "Simsar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/215. (215-218).

⁷⁶ Hz. Peygamber şehre mal getiren köylülerin yolda karşılanmasını, yani pazara gelmeden yüklerin satın alınmasını yasaklamıştır. Bk. Buhari, "Büyü", 71; Müslim, "Büyü", 14.

⁷⁷ Hanefilere göre bu durumun sunî fiyat artışına yol açmaması halinde bunda herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Şâfiîler ise mal getiren kafilenin şehre girerek aldatıldıklarını ve gabne maruz kaldıklarını fark etmeleri halinde satış akdini feshetme muhayyerliklerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/476; Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmâmi'sh-Şâfi'i* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.), 2/63;

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî, bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed (Riyad: y.y., 2011),5/639.

Günümüzde şehirleşmenin boyutları göz önünde bulundurulduğunda, sebze ve meyve gibi pek çok temel ürün, yerleşim merkezlerine komisyon usulü ve haller aracılığı ile girmektedir. Toptancı halleri tarafından üretici-tüketici arasındaki çıkarların gözetilerek menfaat dengesi içerisinde aracılık yapılmasında dinen herhangi bir sakıncanın bulunmadığı açıktır. Hatta bu malların halkın ihtiyacı gözetilerek zamanında teslimi açısından komisyoncuların devrede olması zaruret mesabesinde dahi değerlendirilebilir.

Fakat malın bir an önce paraya çevrilmesi adına hal komisyoncuları tarafından, ürünün değerinin altında satılması veya stoklama yapılarak sunî fiyat artışlarına yol açılması, piyasalarda serbest rekabetin oluşmasının önünde ciddi bir engeldir. Bu durumda halkın ihtiyaç duyduğu temel ürünlerde meydana getirilen darlık ve sunî fiyat artışı derecesinde diyanî açıdan sakıncanın boyutu büyümüş olur. Halbuki İslâm düşüncesinde, temel ihtiyaç maddelerinin makul fiyat üzerinden satışının yapılması büyük bir ibadet olarak değerlendirilmiştir.⁷⁹

Bazen de üreticinin kişiye/firmaya satış için konsinye⁸⁰ olarak mal bırakması veya malların toptan satışı şeklinde uygulama olmaktadır ki bu komisyonculuktan farklıdır. Komisyon usulünde aracı malı kendi namına, fakat sahibi hesabına satarken, satış için bırakılma durumunda ise satılan ürünün kâr veya zararı, mal bırakılan kişiye aittir. Dolayısıyla mal bırakılan kişi sadece kararlaştırılan fiyatı ödemekle yükümlüdür. Bu kişinin söz konusu malı zararına ya da yüksek fiyattan satması mal sahibini etkilememektedir.⁸¹

Hangi usulle olursa olsun burada asıl gözetilmesi gereken; fahiş fiyatla malın piyasaya sürülmemesi ve karaborsaya yol açılmaması gereğidir. Bu durumda -üreticiden halka ulaşma aşamasında nakliye, organizasyon vs. gibi masraflar dışarıda bırakılacak olursa- halka fahiş fiyattan ürünlerin satılarak piyasada temel ürünlerin aşırı pahalalanmasına sebebiyet verecek türden uygulamaların diyanî açıdan sakıncalı olduğu aşikardır.

Yine bir kısım üretim malları veya hasat mahsullerinin devlet tarafından ya da özel sektör aracılığıyla toplatılıp ardından zamlı fiyatlarla piyasaya sunulması da 'telekki'r-rukân' uygulamasını yansıtmaktadır. Üreticinin fâizli kredilerle borçlandırılıp vade tarihlerinin ise üretim ve hasat vaktine denk getirilmesi üreticiyi bu duruma zorlayan bir etken olarak görülmektedir.⁸²

2. Haksız Fiyat Artışına Sebebiyet Vererek Fiyatların Yükselmeye Neden Olması

2.1. Neceş Satışı: Gerçek alıcı (satın alma niyeti) olmayan kişi/kişiler tarafından, müşteriye kızıştırıp fiyat artışı sağlamak için satılan mala yüksek fiyat teklif edilmesi ya da söz konusu

⁷⁹ Hz. Peygamber, gıda maddelerinin toplanıp râyiç fiyat ile satılmasının, o malların ihtiyaç sahiplerine tasadduk edilmesi ile eşdeğer olduğunu bildirmiştir. Bk. İbn Mâce, "Ruhûn", 16.

⁸⁰ Konsinye; mülkiyet devri yapılmadan bir malın alıcı adayına veya kesin satışının bilahare yapılması üzerine komisyonculara verilmesi veya gönderilmesi usulüne verilen isimdir. Bk. <http://www.omerkalın.com.tr/2016/11/21/konsinye-usulu-satis-2.html> (erişim tarihi: 05.01.2020).

⁸¹ Söz konusu usulün hukukî düzenlemesi için bk. Türk Borçlar Kanunu, md. 532, 546.

⁸² Mehmet Yuşa Solak, *İslam Borçlar Hukukunda Mekruh Satım Akipleri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 60.

malın övülmesi şeklinde tarif edilen neceş satışı⁸³ farklı şekillerde gelen rivayetlerle Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.⁸⁴

Çoğunluk fukaha tarafından, satıcı ve müşteri arasında cereyan eden pazarlık esnasında satın alma niyeti bulunmayan üçüncü kişilerce araya girilerek yapılan, göstermelik, yanıltıcı, mala rağbeti artırıcı yüksek fiyat teklifleri hadislerde yasaklanan neceş kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁵ Bu bağlamda bu tür hile içeren bir satış sözleşmesinin câiz olmadığı konusunda İslam hukukçuları ittifak halindedir.⁸⁶ Fakat hadislerde geçen yasağın, akdin özü veya aslî unsurlarına değil mücâvir⁸⁷ ya da haricî vasfına taalluk ettiği gerekçesiyle söz konusu satış işlemi Zâhirilerin dışındaki fukahanın çoğunluğuna göre hukukî açıdan geçerli görülmüştür.⁸⁸ Diyanî hüküm açısından ise Hanefilere göre malın kıymetinin üstündeki teklif içeren neceş satışı, tahrimen mekruh olarak değerlendirilirken⁸⁹ Hanefîlerin dışındaki cumhur ise söz konusu işlemin haram olduğu görüşündedir.⁹⁰

Neceş içeren bazı satış işlemlerinde aldatılan tarafın satıcı olması da mümkün olabilmektedir. Örneğin, açık artırma yoluyla gerçekleştirilen mal satışı ihalelerinde ihaleyi ucuza kapatmak ve malı daha sonra paylaşmak gayesiyle müzayedeye katılan müşterilerden biri hariç tamamının danışıklı çekilmesi gibi uygulamalar vuku bulabilmektedir. Bir kısım İslam hukukçuları bu tür uygulamaları da neceş kapsamında değerlendirmiş ve satıcının akdi tek taraflı feshetme hakkına sahip olacağını ifade etmişlerdir.⁹¹ Türk Ceza Kanunu'nda ise söz konusu işlem ihaleye fesat karıştırma cürmü kapsamında değerlendirilmiştir.⁹²

2.2. Araç Satışının Yapıldığı İnternet Sitelerinde Fiyat Kızırtırma Yöntemiyle Satış: Günümüzde özellikle araç satışı yapılan internet sitelerinde bazı arabaların fahiş fiyatla göstermelik satışa konulmasını neceş satışı kapsamında değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki siteye gerçek ya da tüzel kişiler tarafından göstermelik 'satılık' ilanı konulduktan sonra emsallerinin çok üzerinde fiyat biçilen araç, aradan bir süre geçtikten sonra sitede 'opsiyonlanmıştır' ya da 'satılmıştır' şeklinde güncellenmekte ve aracın sanki siteye yazılan yüksek fiyattan satıldığı imajı verilmektedir. Böylelikle söz konusu uygulama sistemli şekilde yapıldığında aracın/araçların gerçek piyasasının çok üstünde bir değere ulaşması söz konusu olmaktadır. Bunun neticesinde sunî fiyat artışı diğer araçlara da yansımakta ve piyasada

⁸³ Bereketî, *Ta'rifâtü'l-fıkhiyye*, 226.

⁸⁴ Hz. Peygamber; "Sırf müşteri kızırtırmak için satışa girmeyiniz"⁸⁴ buyurmuştur. Bk. Buhari, "Büyü", 60; "Şürût", 11; Tirmizî, "Büyü", 57. Neceş satışının yasaklığı ile ilgili benzer rivayetler için bk. Müslim, "Büyü", 4; Nesâî, "Büyü", 17, 21; İbn Mâce, "Ticârât", 14.

⁸⁵ Neceşin, müzayedeye (açık artırma) ile karıştırılmaması gerekir. Fakihlerin çoğunluğu, alışveriş ve kiralama gibi işlemlerde, alım-satımın helal olması ve Hz. Peygamber'in fakir birisine ait bazı şeyleri bu usulle satması sebebiyle (Buhari, "Büyü", 59; İbn Mâce, "Ticârât", 25) müzayedeyi mübah görmüşlerdir. Kallek, "Müzâyede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/237.

⁸⁶ Kallek, "Müzâyede", 32/236.

⁸⁷ Fiilin zâtıyla değil fakat dolaylı yoldan ilintisi bulunan vasıflara mücâvir vasıf denilmektedir. İster hissi ister şer'î olsun mücâvir vasfında çirkinlik bulunan fiiller zâtı itibarıyla kabîh olarak kabul edilmezler. Bk. Ubeydullah b. Mes'ûd Ömer b. Sadru's-şerî'a, *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkih* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye t.y.), 1/215.

⁸⁸ Zâhirî hukukçulara göre ise neceş içeren satış bâtil sayılmıştır. Bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr* (Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.), 7/361.

⁸⁹ Zeynüddin İbrahim b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (B.y.: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 6/107; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/476.

⁹⁰ İshak b. Musa el-Cündî, *el-Muhtasar*, thk. Ahmed el-Câd (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2005), 769.

⁹¹ Bk. Kallek, "Müzâyede", 32/236-238.

⁹² Bk. TCK. md. 235/2.

ekonomik istikrarsızlığa ve aşırı pahalılığa sebebiyet vermektedir. Sahibinden.com, arabam.com vb. sitelerde söz konusu duruma sıkça rastlanılmaktadır. Bu durumun bir nebze de olsa önüne geçilmesi adına Ticaret Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmelikle yetki belgesi ya da uygun faaliyet alanı bulunmayan ve piyasada al-satçı olarak bilinen şahısların bir yıl içerisinde üç araçtan fazla satış yapmasının yasaklanması yönünde bir yaptırım hayata geçirilmiştir.⁹³ Söz konusu yasağı çiğneyenler için ağır para cezaları kesilmesi gündemdedir. Bu gibi aldatmacalı yollara tevessül edenlerin uhrevî açıdan da çok ağır mesuliyetlerle karşılaşacağını burada özellikle belirtmek isteriz.

3. Şahıslar Arasında Menfaat Çatışmasına Yol Açması

Satış Üzerine Satış: Din kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmak suretiyle gerçekleşen bey' 'ale'l-bey' (satış üzerine satış), satıcının malına belli bir fiyat istemesi, müşterinin de bu fiyata razı olmasından sonra başka bir müşterinin yapılan pazarlığa müdahale ederek malı aynı fiyattan veya daha pahalıya satın almasıdır.⁹⁴ Bu satış şekli, satıcı malını satmak üzereyken, başka bir satıcının araya girerek aynı malı kendisine daha ucuza satacağını söyleyerek müşteriyi malı almaktan caydırması şeklinde iki satıcı arasında da cereyan edebilir.⁹⁵

Pazarlık üzerine pazarlık ve satış üzerine satış, zarar veya aldatma sebebiyle Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.⁹⁶ Söz konusu satış şeklinin yasaklanma gerekçesinin fesada yol açması, kardeşliğe zarar vermesi ve mü'minler arasında menfaat çatışmasına yol açması olduğu söylenebilir.

Hanefiler, insanlar arasında bozgunculuğa sebebiyet veren bu satış şeklini, satım akdinin dışında ona bitişik olmayan bir sebebe dayandırarak hukuken geçerli olmakla beraber tahrimen mekruh olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁷ Şafiîler söz konusu akdin sahih olmakla birlikte haram,⁹⁸ Maliki hukukçular ise bu satışın bâtil ve haram olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁹⁹

4. Görünenle Gerçeğin Farklı Olmasından Dolayı Aldatıcılık ve Zarar İçermesi

4.1. Muvâzaalı (Göstermelik/Danışıklı) Satış: Muvâzaa, herhangi bir sözleşmede tarafların iradeleri ile irade beyanları arasında bilinçli şekilde meydana getirdikleri uygunsuzluktur.¹⁰⁰ Dolayısıyla muvâzaalı bir işlemde görünenle kastedilen birbirinden farklıdır ve taraflar bunun bilinci içerisindeyler. Üçüncü şahsın mala el koyma ve saldırısını önleme amacıyla taraflar arasında muvâzaalı şekilde yapılan satım akdini Hanefiler; süresiz şart muhayyerliği olan akitlere benzeterek fâsit olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰¹ Şafiîlerin çoğunluğu ise şekil yönüyle

⁹³ Bk. Söz konusu yönetmelikle ikinci el kara taşıtı alım-satım ticareti yapan galerilerin almak zorunda oldukları yetki belgesinin son tarihi 31.08.2020 olarak belirlenmiştir. Bk. 27.12.2019 Tarihli Resmî Gazete, "İkinci El Motorlu Kara Taşıtlarının Ticareti Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" sayı: 30991, md.1.

⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/477.

⁹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/605.

⁹⁶ Hz. Peygamber: "Bir kısmınız kalkıp da kardeşinin satım akdi üzerine satım yapmasın." buyurmuştur. Bk. Buhari, "Büyü", 58,70,71; Müslim, "Büyü", 9.

⁹⁷ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde Mejdânî el-Guneymî *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Ahmed Câd (Kahire: y.y., 2008), 2/28.

⁹⁸ İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 8/186.

⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/183; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî* 5/3507.

¹⁰⁰ Ali Haydar, "Muvâzaa ve İstiğlâl", sad. Sabri Erturhan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 269.

¹⁰¹ Sa'düddîn Mesud b. Ömer Teftazânî, *et-Telvîh fi hakâiki't-Tenkîh* (Kahire: y.y., 1957), 2/187; Ali Haydar, "Muvâzaa", 47.

sahih olmasından hareketle bu tür satış işlemlerini -niyet açığa çıkmadığı sürece- genelde geçerli kabul etmişlerdir. Bununla birlikte böyle bir işlem diyanî açıdan günah sebebidir.¹⁰²

Yalan beyan yoluyla aldatma, kasıtlı olarak susma, ayrıca üçüncü şahısların muvâzaalı satışlarda fiyat artırımını yapması kavli hile örnekleridir. Mezheplere göre farklılık olmakla birlikte hileye maruz kalan tarafın akdi feshetme muhayyerliği söz konusudur.¹⁰³ Bu durum öğrenilemediği ya da ispat edilemediği durumlarda ise muhayyerlik hakkı söz konusu olamamaktadır.

Mütemerrid (borcunu vaktinde/vadesinde ödemeyen) borçlular, borcun tahsil edilmesi adına yapılacak olan haciz işlemi önlemek amacıyla muvâzaalı satış işlemi gerçekleştirerek mallarını göstermelik olarak başkalarının mülkiyetine geçirebilmektedirler. Bu sebeple alacaklıların haklarının korunması adına borçlunun hacri söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁴ Yargı kararıyla hacr altına alınma hükmü verildiğinde borçlu olan tarafın, alacaklıya zarar verecek şekilde mülkiyetinde bulunan mallarda yapacağı tasarrufları geçerli olmaz.¹⁰⁵ Fakat bazı durumlarda mahkeme kararından önce bu şekilde işlemler söz konusu olmaktadır ki bu durum hukuka uygun olarak gözükse bile diyanî açıdan sakıncalı olan satış işlemleridir.

4.2. Ürünlerin Gramajının Düşürülerek Gizli Zam Yapılması Şeklindeki Satış

Ülkemizde son zamanlarda, tüketici derneklerinin dikkat çektiği ticarî hayatta rastlanan bir diğer işlem ise bazı gıda üreticileri tarafından, zam yapılması yerine peynir, yoğurt, zeytin, sıvı yağ, çay, çikolata, çekirdek vb. çokça tüketilen ürünlerin gramajının düşürülerek satılması şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁰⁶ Ürünlerin genelde arka tarafında çok küçük bir şekilde yer alan gramaj bilgileri genelde tüketici tarafından fark edilmemektedir. Dolayısıyla görünürde ürünün zamsız satılması gibi bir durum ortaya çıksa da aslında burada tüketiciye fark ettirmeden yapılan gizli bir zam konusu olmaktadır.

Bu durumun müşteri tarafından fark edilmesi halinde ise söz konusu markanın duyarlı tüketici nezdindeki imajı da zedelenmekte bunun neticesinde aslında uzun vadede marka daha zararlı çıkmaktadır. Bundan dolayı markaların tüketici ile aralarında güvene dayalı bir ilişkiyi tesis etmeleri zaruridir. Zira güven, tüketici sadakatini, tüketici sadakati de güçlü bir markayı oluşturmanın vazgeçilmez şartlarından. Bu bağlamda markaların zam yapmaları kaçınılmaz ise bunu açıklan yapmaları ve bu şekilde dolambaçlı yollara tevessül etmemeleri gerekmektedir.¹⁰⁷

¹⁰² Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc* 2/352; Bardakoğlu, "Bey", 6/15.

¹⁰³ Bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/143-146.

¹⁰⁴ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beirut: Dâru'l-marife, 1414), 24/163.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/163.

¹⁰⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/indirimli-fiyatlarda-dusuk-gramaj-tuzaginadikkat/1378688> (erişim tarihi: 5 Şubat 2019). Bazı ürünlerde ise hem zam yapıldığı hem de gramajının düşürüldüğü görülmektedir.

¹⁰⁷ Bu yöntemle elde edilen kazancın haksız kazanç olduğu ve gramaj oyunlarının sonlandırılması açısından Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları, Ticaret Odaları, Tüketici Hakları Örgütlerinin temsilcileri ve Türk Standartlar Enstitüsü temsilcilerinden oluşacak bir çalışma grubu tarafından, standart belirlenmesine katkıda bulunacak bir çalışma başlatılması gerektiği yönünde konuyla ilgili birtakım öneriler dile getirilmektedir. Bk. <https://www.yasamicingida.com/gida/piyasa/gramaj-oyunu-son-bulmali/> (erişim tarihi: 5 Şubat 2019).

Tüketici tarafından fazla dikkat çekmemesi sebebiyle birtakım üretici firmalar tarafından tercih edilen bu şekildeki bir satış işleminin ticarî etik anlayışına uygun düşmediği, aynı zamanda diyanî hüküm açısından da mahzurlu görüleceği aşikardır.

5. Fâize Kapı Açma Özelliğinin Bulunması

5.1. İne Satışı: Finans temin etmeye yönelik bir işlem olan ve “bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak sattıktan sonra aynı malı peşin olarak sattığı fiyattan daha düşük bir bedelle geri satın alması işlemi”¹⁰⁸ şeklinde tarif edilen İne satışı çoğunluk fukahaya göre vadeli kredi temini için alışveriş görünümünde, fazlalık ribâsını mübah kılma veya fâiz yasağını aşmak için kanuna karşı bir hile olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁹ Çünkü uygulama biçimlerine bakıldığında, tarafların mal edinme veya ticaret yapma gibi bir amaçlarının olmadığı görülmektedir.

İslam hukuk doktrininde İne satışı; niyet, hile, fâiz, sedd-i zerâi', fâsît şart ve safkateyn¹¹⁰ (bir akitte iki satış) yasağı¹¹¹ gibi unsurlar açısından ele alınmış ve söz konusu satışın hükmü ile ilgili farklı sonuçlara ulaşılmıştır. B u bağlamda Şafîî mezhebinin yaklaşımı hariç tutulacak olursa bu işlemin sahih olmadığı şeklinde yaygın bir kanaat oluşmuştur.¹¹² Söz konusu işlem, fâize kapı araladığından hareketle Hanefilerce fâsît¹¹³, Maliki ve Hanbelilere göre bâtil (geçersiz)¹¹⁴, Şafîîler tarafından ise mekruh görülmekle birlikte¹¹⁵ sahih/geçerli olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁶ Ancak fâizli borç alma niyeti açığa çıktığı takdirde Şafîî'ye (ö.204/820) göre de bu işlemin hukuken geçerli ve de caiz olmayacağı anlaşılmaktadır.

Ancak Hanefilerden Ebu Yusuf (ö.182/798) sahâbîlerden çoğunun bu muameleyi fâizli bir işlem olarak görmeyip yaptıklarını hatta övdüklerini ifade ederek İne satışını mekruh olarak değerlendirmemiştir.¹¹⁷ Fakat Ebu Yusuf'un cevaz verdiği İne satışının, kaynaklarda geçen açıklamalara göre yüksek olasılıkla araya üçüncü şahsın girdiği -birazdan ele alacağımız-

¹⁰⁸ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/39.

¹⁰⁹ Ekmelüddin Muhammed el-Bâbertî, *Şerhu'l-inâye 'ale'l-Hidâye* (Mısır: y.y., 1980); 7/148.

¹¹⁰ Safkateyn ise, bir akit içinde başka bir akde yer vermeye bir başka ifade ile satılan mal için peşin, vadeli ya da farklı fiyatların sunulup müşterinin kabul ettiği ödeme şeklini belirtmeden malı satın almayı kabul etmiş olduğu akit türüne verilen isimdir. Bk. Osman Şahin, “Safka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/480.

¹¹¹ Hz. Peygamber'in “bir satış içinde iki satışın yapılmasını yasakladığı” rivayet edilmiştir. Bk. Muvatta', “Büyü”, 72; Nesâî, “Büyü”, 73; Ebu Davud, “Büyü”, 17. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber'in; «Bir safka (icap-kabul) içinde iki alışverişin, bir alışverişte iki şartın yapılmasını yasakladığı”¹¹¹ rivayet edilmiştir. Bk. Buhari, “Büyü”, 73; Tirmizi, “Büyü”, 19.

¹¹² Şihâbüddîn İdrîs el-Kârâfî, *el-Furûk* (Beyrut: Alemlî'l-kütüb, ty.), 3/409; Şahin, “Safka”, 480.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/123. Hanefilere göre İne satışı ancak üçüncü kişiyi ihtiva etmesi durumunda meşrû hale gelmektedir. Çünkü söz konusu satış işleminde üçüncü kişi, satıcı ile (kredi verenle) borçlu arasında bir aracı konumundadır. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 6/435.

¹¹⁴ Maliki ve Hanbeliler İne satışını fâize kapı araladığından hareketle sedd-i zerâi' prensibi gereği, batıl/geçersiz saymışlardır. Kâr oranı üzerinde önceden anlaşılacak satışın yapılması bu işlemi haram haline getirmektedir. Bk. Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvattâ* (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, t.y.), 6/39); İbn Kudame, *el-Muğni*, 4/277.

¹¹⁵ Şafîîlere göre akit yapılırken sözlü ifade (lafızlar) esas olup, kişi niyetinden dolayı Allah'a karşı sorumlu olmaktadır. Niyet açığa çıkmadığı sürece yapılan hukukî işlemde zâhir duruma göre hüküm verilmelidir. Bk. Abdülkerim Zeydan, *Eseru'l-kusûd fi't-tasarrufât ve'l-'ukûd* (Bağdat: Mecmû'a buhûs fıkhiyye, 1407), 267.

¹¹⁶ Nevevî, *Ravdâtü't-tâlibîn*, (Beyrut: Mektebû'l-İslâmî, 1405), 3/416,417.

¹¹⁷ İbnu'l-Humam, *Fethü'l-kadir*, 7/212.

teverruk satışı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Dolayısıyla söz konusu işlemin iki kişi arasında muvazaalı bir şekilde yapılması durumunda bunun câiz olmayacağı aşikardır. İmam Muhammed ise, îne satışının fâizciler tarafından uydurulan bir akit türü olduğunu söylemiş ve kalben bu akde razı olamadığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Bey'û'l-îneyi bir hile olarak kabul eden İbn Teymiye (ö.622/1225) ise îne satışının zâhiren meşrû görünümlü fakat hakikatte fâiz içeren hileli bir satış türü olduğu görüşünü savunmuştur.¹²⁰

Netice itibarı ile fazlalık (ribâ) elde etme niyeti bulunduğu takdirde şeklen alışveriş görünümünde olması bu işlemi meşrû kılmamakta ve kişiler arasında fâizli bir muamele gerçekleşmiş olmaktadır. Bununla birlikte önceden herhangi bir şart koşulmaksızın kendi tabî seyri içerisinde gerçekleşmesi durumunda ise yapılan işlemin hem hukukî hem de diyanî açıdan bir sakıncasının bulunmadığı açıktır. Fakat alışveriş görüntüsü altında fâizin gizlenerek bu işlemin yaygınlaştırılması ve kurumsallaştırılması halinde bu muameleye cevaz verilmesi mümkün görülmemektedir.

5.2. Teverruk Usûlü Satış: Fikhî bir terim olarak; nakit para ihtiyacının giderilmesi için bir malın vade ile alınıp bunun satıcıdan bir başkasına alış fiyatından daha düşük bedelle peşin fiyata satılması¹²¹ şeklinde tarif edilen teverruk işleminin hukuken geçerli olmakla birlikte diyanî hüküm açısından geçerli olup-olmadığı tartışmalıdır.¹²² Meşruiyetinin tartışıldığı nokta ise, yapılan işlemde hakiki bir ekonomik aktivitenin bulunmayıp fâize kapı aralama ihtimalinin bulunmasıdır.¹²³ Zira bu işlemde müşterinin asıl niyeti satın aldığı maldan faydalanmak olmayıp, onu satıp nakit para ihtiyacını gidermektir.

Maliki ve Hanbeliler teverrukün bâtıl olduğunu savunmuşlardır.¹²⁴ Hanefilerde bu konuda iki görüş benimsenmiştir. Bu işlemi îne satışı olarak görenler teverrukü fâizcilikle uğraşan tefecilerin başvurduğu bir yöntem olarak değerlendirerek meşru görmemişlerdir.¹²⁵ Ebu Yusuf ise bu işlemi caiz görmüştür. Fakat Ebu Yusuf'un cevaz verdiği teverruk işleminde, taraflar arasında önceden herhangi bir anlaşma olmaksızın iki ayrı satış söz konusu olup bu işlem kendi tabi seyirinde gerçekleşmektedir. Bu yüzden teverruk talebinde bulunan kişinin niyetinin gizli olması ve bundan ilk satıcı ve ikinci müşterinin haberinin olmaması gerekmektedir.¹²⁶ Şafîiler ise îne satışındaki aynı gerekçeye dayanarak yani niyet sâikinin objektif kriterlerle zâhiren ortaya konulamayacağı ve işlemin dış görünüşünün hukuka uygun olmasından hareketle teverruk işlemini geçerli saymışlardır. Fakat söz konusu işlem, zor durumda kalan birinin bu durumundan açık bir şekilde faydalanmak anlamına geldiğinden diyanî hüküm açısından

¹¹⁸ Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, thk. 'İsâmüddîn es-Sabâbtî (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006), 5/86.

¹¹⁹ İbnü'l- Hüman, *Fethül- kadîr*, 7/207.

¹²⁰ İbn Teymiye, *el-Fetava'l-kübrâ*, 6/41.

¹²¹ İsmail Cebeci, "Teverruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek 2/601.

¹²² Hanbeli mezhebinin kaynaklarında bir terim olarak kullanılan teverruk, diğer mezheplerde îne satışı kapsamında değerlendirilmiştir. Bk. Mansur b. Yunus el-Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ' `an metni'l-İknâ'* (Beyrut: y.y., 1982), 3/186.

¹²³ Ercan Eser, "İslam Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti" (İslam Finans Kurumlar Örneği), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015) 243.

¹²⁴ Muhammed b. Ahmed b. Arafе ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ty), 3/89; İbn Teymiye, *el-Fetava'l-kübrâ*, 5/392.

¹²⁵ Zeylâi, *Tebyinu'l-hakâik*, 4/163.

¹²⁶ Klasik teverruk işleminin hükmü ile ilgili farklı görüşler için bk. Muhyiddin Ali Karadâğî, *et-Teverruku'l-maşrafi beyne't-teverruki'l-münâbât ve't-teverruki'l-münâzzam: Dirâse fıkhiyye muşkârene* (Beyrut: y.y., 2011), 26-44.

mekruh olarak değerlendirilmiş ve uhrevî sorumluluğu ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiştir.¹²⁷

Teverruk, son yıllarda fâizsiz bankacılık kapsamında bazı kurumlarca uygulanan ve eleştirilerin odağında olan bir işlem olarak gündeme gelmektedir. Banka teverrukü denilen uygulama şu şekilde gerçekleşmektedir: Nakit ihtiyacı olan kişi öncelikle bankaya (satıcıya) başvurur; gerçekleşecek işlemler için taraflar arasında bağlayıcı bir vaadle yapılan anlaşmanın ardından banka bir mal satın alır ve bu malı nakit talebinde bulunan kişiye vadeli şekilde satar. Ardından banka, talepte bulunan ilk müşterinin vekili sıfatıyla ikinci bir müşteriye söz konusu malı peşin olarak satarak teslim eder. Aldığı parayı ise talepte bulunana verir, o da bankaya borçlanarak satılan malın bedelini vadeli olarak öder. Bu işlem genellikle online olarak borsa yoluyla uluslararası piyasalardan demir, bakır, metal, maden, ham petrol vb. ürünlerin alım-satımı şeklinde birkaç dakika içerisinde gerçekleştirilmektedir. Yapılan bu işlemde asıl amaç mal elde etmek olmayıp, bankayı vekil kılarak malı bir başkasına satmak ve neticede nakit ihtiyacını gidermektir.¹²⁸

Günümüzde bankalar tarafından uygulanan şekli ile, teverrukün hükmü konusunda gerçekleştirilen birtakım ilmî toplantılarda, bu işleme cevaz vermeyenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.¹²⁹ Söz konusu işleme cevaz vermeyenler; klasik kaynaklarda îne satışı tartışmaları dışında günümüzdeki şekliyle teverruk işleminin cevâzîyetine yönelik herhangi bir bilginin bulunmadığı, “el-umûru bi-mekâsîdihâ/işler maksatlara göredir/işlemler niyete göre hükme tabidir” kaidesi¹³⁰, bir satış içerisinde iki satış yasağı, satım akdinde önceden bir şartın var olması, niyetin belirgin olması, malın üçüncü kişiye satımı için vekalet şartının bulunması, kabzın gerçekleşmemesi, işlemin şeklen alışveriş görünümünde olup fâizin gizlendiği, bankanın mal satın alarak piyasaya girme ihtiyacının bulunmadığı, malın çoğunlukla vasfının bilinmemesi (meçhuliyet), daha farklı yöntemlerle ihtiyaçların giderilebileceği gibi delillere dayanmışlardır. Söz konusu gerekçelerle banka teverrukünün alınan tedbirlerle şekli bir işlem haline geldiği ve fâizsiz finans kurumlarının fâizli bankalardan farkının bulunduğu düşüncesine gölge düşürdüğü, bu işlemin güven sarsıcı özelliği olduğu, mahallî piyasalara faydasının olmadığından hareketle ekonomik bir katkı sağlamadığı ve gerçekte bir yatırım ya da finansman yolu olmadığı da ifade edilmektedir.¹³¹

Bazı araştırmacılar ise; alışverişin helal olması,¹³² Hayber hurmaları ile ilgili hadis,¹³³ malın üçüncü bir şahsa satılması,¹³⁴ ihtiyaç ve zaruret vb. delillere dayanarak bu işleme cevaz vermektedirler.¹³⁵

¹²⁷ Nevevî, *Ravdâtu't-tâlibin*, 3/416.

¹²⁸ Cebeci, “Teverruk”, 601.

¹²⁹ Söz konusu kararlar ile bankaların gerçekleştirdiği teverruk işleminin cevazına yönelik şartların ayrıntıları için bk. *Mecelletü Mecma 'îl-fıkhî'l-İslâmiyyi'd-düvelî*, 19/3, (Cidde: y.y., 2013), 7-874; Karadâğî, *et-Teverruku'l-maşrafi*, 6, 22, 26-44, 236-237, 238-240; Cebeci, “Teverrük”, Ek 2/602; Eser, “İslam Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti” 244, 245.

¹³⁰ Mecelle, md. 2.

¹³¹ Karadâğî, *et-Teverruku'l-maşrafi*, 6, 22; Cebeci, “Teverruk”, Ek 2/602.

¹³² el-Bakara 2/275.

¹³³ Hz. Peygamber, ellerindeki normal hurmaları, kaliteli hurmalarla mübadele eden Hayber halkına bu şekilde yapmamalarını; yanlarında bulunan hurmaları satıp, daha sonra parasıyla istedikleri hurmayı almalarını söylemiştir. Bk. Buhârî, “Büyü”, 89, “Vekâlet”, 3; Müslim, “Müsâkât”, 95.

¹³⁴ Söz konusu işlem, vadeli satın alınan malın üçüncü bir şahsa peşin satıldığı durumunda 'İslâmî Finansal Kuruluşlar İçin Muhasebe ve Denetim Kuruluşu' tarafından caiz görülmüştür. Bk. AAOIFI, 30 numaralı standart, (Bahreyn, Menâme, 2012); *Mecelletü Mecma 'îl-fıkhî'l-İslâmiyyi'd-düvelî*, 19/3, (Cidde: y.y., 2013), 873.

Bize göre günümüzdeki uygulandığı şekliyle tevruk işleminin; birtakım mahzurlu yönleri bulunmaktadır. Malikiler açısından kabz yönüyle konu için bir çıkış yolu bulunmuş olsa dahi¹³⁶ burada başka bir sorun daha karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, borsada satış yapan büyük şirketler sirkülasyondan dolayı mevcut mal kapasitesinin üstünde satış işlemleri gerçekleştirebilmekte ve bu sistemlerin işleyişinde malın satışından ziyade blokelenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında borsada söz konusu malın hakikatte mevcut olup olmadığı konusu fikhî açıdan ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortada mal olmadığı halde satışın devam etmesi demek, hiç olmayan malın satışı anlamına gelmektedir ki ittifaqla böyle bir satış işlemi haramdır.

Malın hakikatte mevcut olması durumunda ise borsada satış yapan şirket/şirketlerin yapılan bu satışları dengeleyip-dengeleyemediği sorunu karşımıza çıkmaktadır. Örneğin yurt dışında bulunan demir, metal vb. borsasının, elinde bulunan stok oranıyla, eşit doğrultuda satış yapıp yapmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bu bağlamda borsa sistemi içerisinde aynı satışın binlerce kişiye yapılmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Bu şekliyle de borsa şirketinin elindeki stokla, insanlara yapılan satışın gerçekte birbirine uyup uymadığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistemlerde stok dengesinin sağlanamaması kuvvetle muhtemel olarak görüldüğünden buralardaki satışları gerçek bir satış işlemi gibi mülahaza etmek zor görünmektedir. Bu durum netliğe kavuşmadan bankaların borsa üzerinden anlık olarak yaptıkları satış işlemlerinin câiz olduğu şeklindeki bir görüş bizce sağlıklı gözükmemektedir. Ayrıca online olarak borsa üzerinden yapılan anlık satışlardaki malın vasıflarının net bir şekilde bilinmemesi, damân şartının tam olarak cereyan etmemesi gibi durumlarda söz konusu işlemin fikhî talî derecedeki sakıncaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak söz konusu muamele her ne kadar zâhiren/şeklen geçerli gibi gözükse de günümüzde uygulandığı şekli ile zikrettiğimiz gerekçelerle banka tevruk usûlüyle yapılan satış işleminin, İslam hukukunun genel ilke ve prensiplerine uygun düşmediği kanaatini taşımaktayız. Bununla birlikte, malın somut varlığının bulunması, mülkiyet, damân vb. şartları taşıyan gerçek tevruk usûlü satış işleminin ise diyanî açıdan herhangi bir sakıncasının bulunmadığı konusunda ise herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

Banka tevrukünün ihtiyaç ve zaruret halinde uygulanıp uygulanamayacağı noktasında ise öncelikle, söz konusu bu iki kavramın objektif birtakım kriterlere bağlanarak, sınırlarının net ve somut çizgilerle belirlenmesi gerekmektedir. Zira ihtiyaç ve zaruret durumu, kişilere ve birtakım unsurlara göre değişkenlik arz edebilen bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda katılım bankalarının ticarî kaygıyla hareket etmeden, zor durumda bulunan -belli kriterlere bağlı şartları taşıyan- kimselere tevruk işlemini uygulamalarının en azından şu anki mevcut

¹³⁵ Muasır fıkıhçılardan Hayrettin Karaman, banka tevrukünün, zor durumda bulunanlar, sıkışanlar, nakit elde edemediği takdirde büyük zarara uğraması kuvvetle muhtemel kişilerin ihtiyaç halinde kullanılacakları bir işlem olduğu ve şekle değil niyete bakılarak bunun normal hallerdeki gibi bir banka işlemi olmadığı görüşündedir. Zira paraya önemli derecede ihtiyacı olan kişi bunu sağlayamazsa ya zarara uğrayacak veya fâizli bir bankaya gitmeye mecbur kalacaktır. Karaman ayrıca söz konusu işlemi, Buhara ahalisinde borç ilişkilerinde görülen ihtiyaç üzerine Hanefilerce vefâen satışa cevaz verilmesine benzetmekte fakat sonuç olarak aslolanın karz-ı hasen kurumunun ihyâ edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Bk. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/teverruk-2047> (erişim tarihi:17.11.2019).

¹³⁶ Hanefî ve Şafîilere göre menkul malın teslim alınmadan satışı câiz olmamakla birlikte Malikilere göre gıda maddelerinin dışındaki ürünlerin kabzdan önce satışı câizdir. Bk. Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 5/180; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/319. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/163, 164.

uygulamadan daha makul olacağı söylenebilir. Fakat az önce de ifade ettiğimiz gibi, öncelikle bu iki kavramın kapsam alanının, kişilere göre değişkenlik arz etmeyen birtakım kriterler çerçevesinde ortaya konulmasının gereklilik arz ettiğini düşünmekteyiz. Bunun yanı sıra nakit ihtiyacının karşılanması adına karz-ı hasen, halka açık şirketler, kooperatifçilik gibi daha farklı ve içerisinde fâiz şüphesini hiçbir şekilde barındırmayan usullerin geliştirilmesi ve de kurumsallaştırılması elzem görülmektedir.

6. Fırsatçılığa Sebebiyet Vererek Mağduriyet Ortaya Çıkarması

İcralık Malların Değerinin Çok Altında Satışı: Bir kişinin iflas etmesi üzerine borçlarını kapatmak için mallarından ve eşyalarından bazılarını piyasadaki değerinin altında bir kıymetle satmak zorunda kalması fıkıh kaynaklarında “muztar/zorda kalan kimse” kapsamında değerlendirilmiştir.¹³⁷ Hz. Ali'nin (ö.40/661) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in, zorda kalan kimsenin malının (onun bu durumunun fırsata dönüştürülerek) satın alınmasını yasakladığı¹³⁸ bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in bu ve buna benzer ifadelerinde yer alan muztar kavramından; ikrah (başka bir şahsın ölüm, yaralama vb. bir tehdit unsuruyla zorlaması) altında olan veya maddi anlamda sıkıntı içinde olması sebebiyle bir malı satmak zorunda kalan kimse anlaşılakta olup İslam hukuku eserlerinde bey'u'l-muztar denildiğinde genellikle bu ikinci anlam kastedilmiştir.¹³⁹

Alacaklının hakkının korunması adına borçlunun mallarının satılması söz konusu olabilir. Hz. Peygamber, borcunu ödeyemeyen Muaz b. Cebel'in malını borcu karşılığında sattırmıştır.¹⁴⁰ Hz. Ömer de (ö.23/644) iflas eden bir tüccarın kalan mallarının, alacaklılar arasında taksim edilmesi yönünde hüküm vermiştir.¹⁴¹ Dolayısıyla piyasa değerinde yahut ona yakın bir fiyatla satışa sunulan hacizli malları satın almakta diyanî hüküm açısından herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak borçlunun haczedilen malının, piyasa değerinin çok altında satılması durumunda; Hanefiler yapılan satış işleminin fâsit olacağını¹⁴² ifade ederken, Hanefilerin dışındaki fukaha ise -ikrah durumunun bulunması hariç- kişinin kendi rızası ile akit yaptığı¹⁴³ ve akitlerde aranan diğer kuruluş ve sıhhat şartları tam olarak oluştuğu için yapılan satış işleminin sahih olmakla birlikte bu malın satın alınmasının mekruh olduğu görüşündedirler.¹⁴⁴

Piyasa değerinin çok altında satılan icralık malları satın almak zor durumdaki borçlunun bu durumundan faydalanmak ve malî sıkıntısının fırsata dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden hacizli malı satın almak isteyen kimsenin fiyatlandırmayı borçluyu mağdur etmeyecek şekilde, malın piyasa değeri ya da ona yakın bir meblağ üzerinden gerçekleştirmesi gerekir. Malın fiyatını daha da düşürmek için teklifi geciktirmek vb. türden uygulamalara

¹³⁷ Muhammed Emin İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beirut: y.y., 2011), 7/247.

¹³⁸ Ebû Dâvûd, “Büyû” 27.

¹³⁹ Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed Zâvî (Beirut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979), 3/82.

¹⁴⁰ Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beirut, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 6/80.

¹⁴¹ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Beşar Avvâd Ma'rûf-Muhammed Ahmed Halil (Byy.: Müessesetü'r-risâle, 1993), “Vasiyet”, 8.

¹⁴² İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, 7/247.

¹⁴³ Çünkü bu kimseye yöneltilen zorlama ev vb. şeyleri satmaya değil, herhangi bir değer ödemeye yöneliktir. Bk. Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/161.

¹⁴⁴ Nevevî, *Ravdâtü't-tâlibîn*, 3/420.

girişmek Hz. Peygamber'in zorda kalan kimsenin malının satılması ile ilgili yasağının kapsamına gireceğinden şeklen uygun görünen söz konusu satış işleminin gerçekte uyuşmadığı oranda uhrevî sorumluluğun boyutunu büyüteceği ve de kul hakkını barındıracağı aşikardır.

Bu tarz durumlarda hacizli malları satan yetkililerin yapması gereken ise borçlunun maslahatına uygun zaman ve mekanı tespit edip malı asıl değerine en yakın bedelle satmak için gereken tedbirleri almaktır.

7. Farz Olan İbadete Engel Olması

Cuma Namazı Vakti Satış İşlemi: Bilindiği gibi Cuma namazı için ezan okunurken alışverişle meşgul olmak Kur'an'da ¹⁴⁵ net ifadelerle yasaklanmıştır. ¹⁴⁶ Bu yasaklamanın gerekçesi olan illet, alışveriş akdinin dışında olup ona mücâvir olan bir vasıftan dolaydır ki bu da insanı meşgul ederek namaz kılmaktan alıkoyma özelliğidir. Dolayısıyla bu vakitte namaza gitmeyip alışverişle meşgul olmak, akdin zatıyla ilgili bir durum olmayıp, bunun dışındaki bir özellik (mücâviran kabîh li gayrihî)¹⁴⁷ nedeniyle çirkin hale gelmiştir.¹⁴⁸

Fukahanın neredeyse tamamı âyetteki yasağın cuma namazı kılmakla mükellef olan kimselere yönelik olduğunu benimsemiştir. ¹⁴⁹ Hanefilere göre Cuma namazı vaktinde gerçekleştirilen satış işlemi hukuken geçerli olmakla birlikte tahrimen mekruh olarak görülmüştür. ¹⁵⁰ Şafiî hukukçular da 'kabîh li-gayrihî' olmasından hareketle alışverişin sahih sayılmakla birlikte haram olduğu görüşünü benimsemişlerdir. ¹⁵¹ Malikiler bu vakitte yapılan alışverişin feshedilmesi gerektiğini ¹⁵² Hanbeliler ¹⁵³ ise alışverişin haram ve bâtlı/geçersiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. ¹⁵⁴

¹⁴⁵ Söz konusu âyette; "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman hemen Allah'ın zikrine (namaza) koşun ve alışverişini bırakın" buyrulmuştur. Bk. el-Cumu'a 62/9.

¹⁴⁶ Cuma namazı vakti Hanefilere göre ilk ezandan, Hanefilerin dışındakilere göre ise ise hatibin minbere çıkışından namazın sonuna kadar geçen süredir. Hanefiler alışverişin yasağı için ezanın başlangıcını esas alırken Hanefiler'in dışındaki fukaha ezanın bitmesini ölçü olarak belirlemişlerdir. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-'Arabî, 2005), 1/172; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/1283.

¹⁴⁷ Hanefiler, harici bir etken sebebiyle kabih olan tasarrufları bu etkenin tasarrufa bitişik vasıf veya mücâvir (sadece tasarrufla eşzamanlı vuku bulan) özellik olması açısından farklı değerlendirmişlerdir. Bu ayrımın sonucunda Hanefî doktrininde akitler bitişik vasfa yönelik yasaklar sebebiyle fâsit kabul edilirken mücâvir özelliğe yönelik yasaklar sebebiyle daha aşağı bir hukukî müeyyideye tabi tutulmuştur. Bk. Serahsî, *el-Usûl*, 64-65; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/377.

¹⁴⁸ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1971), 52.

¹⁴⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 7/304; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/8.

¹⁵⁰ Kâsânî, *el-Bedâ'î*, 7/211.

¹⁵¹ Muhammed b. Ahmed Zekeriyya el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, (B.y.: Dâru'l-kütübî'l-İslâmî, t.y.), 1/269; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/1283.

¹⁵² Malikiler Cuma namazı vaktinde gerçekleştirilen uygulamalardan sadece bedelli/muavazalı akitlerin feshini gerekli görmüştür. Hibe, nikah, sadaka gibi bedelsiz akitlerin Cuma namazı vaktinde gerçekleştirilmesi haram olarak değerlendirilse de feshi gerekli görülmemiştir. Bk. Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1/388.

¹⁵³ Hanbeliler âyette geçen "bey" lafzının kapsamı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hirakî, söz konusu lafzın kapsamını sarf, selem, ikale, tevliye gibi her türlü akit çeşidini kuşatacak şekilde geniş tutarken, İbn 'Akîl ise sadece alışveriş ve ona benzeyen kira akdi ile sınırlandırmış ve bu ikisinin dışında kalan sarf, ikâle, sulh, nikah gibi diğer akit çeşitlerinin ise Cuma vaktinde gerçekleştirilebileceği görüşünü savunmuştur. Bk. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hirakî* (Riyad: Dâru'l-ubeykan 1993), 2/171.

¹⁵⁴ Hanbeliler, mücâvir vasfa yönelik nehyin, tıpkı zata yönelik nehiylerde olduğu gibi butlânı gerektireceği düşüncesindedirler. Bk. Muhammed b. Abdillâh İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muknî'* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997), 4/41.

Netice itibarı ile Cuma namazı vaktinde yapılan satım akdi hukukî sonuç doğurur ve satıcı paraya müşteri de mala sahip olur. Bununla birlikte mükellef kişi Cuma namazını kılmamanın vebali yanında Şâri'in mücâvir vasfa yönelik diğer bir yasağını çiğnediği için ayrıca günaha girmiş olur. Cuma namazı kadınlara farz olmadığı için bu vakitte kadınların yine kadın esnaftan alışveriş yapmalarında herhangi bir sakınca bulunmamakla birlikte gerekli şartları taşıyarak yükümlü olduğu halde Cuma namazına gitmeyen erkek esnaftan kadınların alışveriş yapmaları da söz konusu yasağa dolaylı yoldan teşvik anlamına geldiğinden bu durumdan - uhrevî sorumluluk açısından- sakınılmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

8. İbadet ve Kulluk Düşüncesine Zarar Vermesi

Kurbanlık Hayvan ve Uzuvarlarının Satışı: İslam borçlar hukukunda salt ibadet olarak görülen birtakım eylemlerin ticarete konu edilmesi sakıncalı görülmüş ve bu durumun ubudiyet düşüncesine zarar vereceği belirtilmiştir. İbadet esnasında dünyevi bir menfaat elde etme eğiliminde olmanın Şâri'in talep ettiği ihlas prensibiyle bağdaşmadığı aşıkardır. Bu bağlamda kurban niyetiyle ayrılan bir hayvanın kurban edilmeden önce veya sonra deri, yün, süt vb. uzuvlarının satılması yahut gücünden istifade için hayvanın kiraya verilmesi Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.¹⁵⁵ Kurbanı kesen kimseye ödenecek ücretin kesilen hayvanın derisi vb. parçalarından ödenmesi de bu yasak kapsamındadır.¹⁵⁶

Konuyla ilgili rivayetlerden hareketle Hanefilerce kabul edilen görüşe göre kurbanlık olarak ayrılan bir hayvanın kendisini ya da tüy, süt, iç yağı, deri, sakatat, vb. uzuvlarının satılması hukukî açıdan geçerli olmakla birlikte diyanî hüküm olarak mekruh olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁷ Bu nedenle kurban derisi ya da etinin satışının yapılması durumunda alınan meblağın sadaka şeklinde verilmesi tavsiye edilmiştir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak kurbanlık hayvanı kesen kimsenin ücretinin de hayvanın eti veya derisi üzerinden verilmesi câiz görülmemiştir.¹⁵⁸ Çünkü bu uygulama kurbanın ibadet olma manasıyla bağdaşmadığı gibi aynı zamanda akit bedeli/ücret açısından da bir garâr/aldanma içermektedir. Aynı zamanda ücret olarak verilmesi düşünülen deri/et vb. akit esnasında mevcut olmayıp kesim sonrasında müstakil bir varlık kazanacaktır. Bu sebeple bu tür uygulamalar İslam hukukunca tasvip edilmemiştir.

Şafiîler ise kurbanlık hayvanın veya uzuvlarının satımını bâtlı/geçersiz kabul etmişlerdir. Çünkü kişinin hayvanı kurban olarak belirlemesi, bu hayvan üzerindeki mülkiyeti manen ortadan kaldırdığı için mülkiyet vasfı olmayan bir şeyin satılması da uygun değildir.¹⁵⁹ Malikiler, kurbanlık hayvana ait uzuvların konu edildiği satım akdinin feshedilmesi gerektiği görüşündedirler. Fesih imkanının bulunmadığı durumlarda ise akit bedelinin tasadduk edilmesi gerekir.¹⁶⁰ Hanbeliler de kurbanlık hayvanın uzuvlarının satımını hukuken geçerli

¹⁵⁵ Hz. Peygamber; "Kim kurbanının derisini satarsa onun kurbanı kabul olmaz." buyurmuştur. Bk. Beyhakî, *es-Sünen*, 9/496.

¹⁵⁶ Bu yasağa Hz. Ali'nin rivayet ettiği; "Hz. Peygamber bana bedene (hacda kesilecek büyük baş hayvanlar) başında durmamı ve kesim ücreti olarak o hayvanlardan hiçbir şey vermememi emretti" şeklindeki ifadeleri mesnet kabul edilmektedir. Bk. Buhârî, "Hac", 120.

¹⁵⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/203. Hanefilerden Ebu Yusuf ise kurbanlık hayvanın ve uzuvlarının satımını vakif malın satımına benzetmiş ve akdin bâtlı/geçersiz olacağı görüşünü benimsemiştir. Bk. Kâsânî, *el-Bedâ'i*, 6/321, 332; İbn Âbidin, *Reddü'lmuhtâr*, 9/475.

¹⁵⁸ Şeyhizâde Damad Efendi, *Mecme'u'l-enhâr fi şerhi mülteka'l-ebhâr* (Beirut: y.y., 1419), 4/175.

¹⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 8/420.

¹⁶⁰ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 2/122.

olmakla birlikte diyanî açıdan caiz görmemişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/885): "Sübhanallah! Allah için adadığı bir şeyi nasıl satar"¹⁶¹ dediği rivayet edilmiştir.

Netice itibarıyla Kurban ibadeti Allah'a yakınlığı sembolize eden ve şartlar oluştuğunda maddi yükümlülük gerektiren bir ibadet olup, kulluk ve ihlas düşüncesini zedeleyecek her türlü muameleden uzak durulması esas olmalıdır. Kurban kesen kişi/kişilerin tarafından kurbanlık hayvanın herhangi bir parçasının satım akdine konu edilmesi hem ibadetin sevabını azaltmakta hem de diyanî hüküm açısından söz konusu satış işlemi sakıncalı hale getirmektedir.

9. Mefsedete/Kötülüğe Yol Açması

İçki Fabrikasına Üzüm Satışı: İslam hukukunda haram bir fiili işlemek yasaklandığı gibi bu fiilin işlenmesine zemin hazırlamak, yardım etmek ve sebep olmak da yasaklanmıştır. Mefsedete (kötülüğe) yol açan vasıtaların yasaklanması şeklinde ifade edebileceğimiz bu prensibin kaynağını, Hz. Peygamber'in 'içki içen, üreten, servis eden ve taşıyana yönelik yaşağı'¹⁶² oluşturmaktadır. Fıkıh usulünde bu prensibe sedd-i zerâi'¹⁶³ (kötülüğü götüren sebeplere engel olma) denilmiştir.

Usulcüler mefsedete yol açan vasıtaları kuvvet derecesine göre çeşitli kısımlarda değerlendirmişlerdir.¹⁶⁴ Bunlardan biri; çoğu kez mefsedete yol açan fiillerdir. Bunlar kötülüğe yol açacağı hakkında zann-ı galip bulunan fiillerdir.¹⁶⁵ Nitekim çoğunlukla meydana gelen konularla ilgili olarak usul-i fıkhîde "galip, muhakkak hükmündedir"¹⁶⁶ ilkesi kabul edilmiştir. Bu ilkedен hareketle hukuka uygun olmakla beraber, çoğu zaman hukuken yasaklanmış mefsedete ve zararlı sonuçlara yol açan vesilelerin/tasarrufların yasaklanması asıldır. Bu bağlamda aranan tüm şartları taşımasına rağmen bazı satış türleri yasaklanmış (caiz görülmemiş) veya bunlara sınırlama getirilmiştir. İçki/şarap üreticisine üzüm satışı da bu kâbil fiillerden olup böyle bir işlem caiz görülmemiştir. İslam hukukçularının çoğunluğu, üzüm yetiştiricisinin içki fabrikasına üzüm ya da üzüm suyu satma yaşağının temel gerekçesini Kur'an'a göre "iyilik ve takvada yardımlaşma, fakat günah ve düşmanlıkta yardımlaşmama"¹⁶⁷ prensibine dayandırmışlardır.¹⁶⁸

Ebu Hanife'ye (ö.150/767) göre ise üzüm ve üzüm suyunun temiz olmasından hareketle üzüm veya şıranın içki üretimi yapan şahsa satılması hukuken geçerli olup, bunun diyanî açıdan da bir sakıncası bulunmamaktadır. Çünkü burada satıcının kötü bir kastı bulunmamakta ve satıcı sadece malını satarak ücret elde etme gayesi gütmektedir. Alıcının maksadının kötü olması ise burada hükmü değiştirmemektedir.¹⁶⁹ Ebu Hanife'nin kıyasa/asla

¹⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 12/157.

¹⁶² Tirmizî, "Büyü", 59; İbn Mâce, "Eşribe", 6.

¹⁶³ Bir fıkıh usulü terimi olarak sedd-i zerâi'; "aslında mübah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması nedeniyle yasaklanmasıdır. Bk. el-Karadâvî, *el-Helâlu ve'l-harâmu fi'l-İslam* (Beirut: y.y., 1985), 34.

¹⁶⁴ Mefsedete yol açan vasıtaların çeşitleri için bk. Osman Şahin, "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayı' ve Uygulaması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 238-241.

¹⁶⁵ Şahin, "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayı' ve Uygulaması", 239.

¹⁶⁶ Zeynüddîn İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'nezâir*, thk. Abdülkerim el-Fudaylî (Beirut: Darü'l-kütübü'l ilmiyye, 1985), 83.

¹⁶⁷ Bk. el-Maide,5/2.

¹⁶⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmi*, 4/470; 8/493; İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 5/250.

¹⁶⁹ Zeylâi, *et-Tebyînü'l-hakâ'ik*, 6/28.

göre verdiği bu hükmün aksine Ebu Yusuf ve Muhammed kıyası terk ederek günaha destek ve imkân sağlanması gibi gerekçelerle istihsânen bu tür satışları mekruh görmüşlerdir.¹⁷⁰

Şafîiler, içki üretimi yaptığı bilinen kimseye üzüm satışının hukuken geçerli olduğu düşüncesinde olmakla birlikte bu satış türünün, günaha destek olma vasfı içermesi nedeniyle diyanî hüküm açısından haram olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷¹ Maliki ve Hanbelilere göre de üzüm veya şıranın, bunlardan şarap üreteceği bilinen kimseye satılması sedd-i zerâi' prensibi gereği haram olarak değerlendirilmiştir.¹⁷²

Bu konuda Ebu Hanife'nin dışındaki çoğunluk fukahânın görüşüne katıldığımızı belirtmek isteriz. Zira içki üreticisinin maksadı açıkça belli olduğu için bu gibi yerlere mübah olan bir mal satılsa dahi söz konusu işlemde, günaha yardımlaşma, mefsedete sebebiyet verme ve işlenen/işlenecek olan harama dolaylı yoldan destek olma gibi sakıncalar söz konusudur. Bu durum aynı zamanda içki üretim ve tüketiminin artmasına neden olacaktır. Her ne kadar görünürde bu satış işlemi geçerli gibi gözükse de zikrettiğimiz bu sakıncalar uhrevî sorumluluğu gerektiren hususlardır.

10. İnsan Sağlığını Doğrudan Tehdit Etmesi

Sigara Fabrikasına Tütün Satışı: İslâm, insan sağlığını koruma altına alarak bedene zarar verilmesini uygun bulmamıştır. Bu nedenle sağlık için tehdit unsuru olan yiyecek ve içecekler yasaklanmıştır. Sigaranın zararlı olduğu ve kalp, solunum yolları rahatsızlığı, kanser vb. gibi çeşitli hastalıklara sebebiyet verdiği bugün dünyanın kabul ettiği bir gerçektir. Son dönem fıkıhçıların birçoğu -eski dönemlerde tıp ilminin (verilerinin) günümüzdeki kadar gelişmediğinden hareketle- sigaranın hükmünün haram olması gerektiğini ifade etmektedirler.¹⁷³

Sigaranın hammaddesi olan tütün bitkisi, sigara yapımı dışında ispiro gibi değişik alanlarda da kullanıldığı için, tütün üretiminin câiz olduğu, ayrıca satışının da meşrû olduğu açıktır. Ancak sigaranın yalnızca içilmek için üretildiği ve bunun dışında farklı bir amaçla kullanılmadığı bilinmektedir. Bu sebeple klasik fıkıh kaynaklarında yer alan, içki üreteceği bilinen kimseye üzüm satışını yasaklayan içtihadî hükmün, sigara üreticisi için de düşünülmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁷⁴ Bu bağlamda zararlı bir şeyin üretimine yardım ve destek anlamı taşıması sebebiyle sigara üretimi yapan fabrikaya tütün üreticisinin, tütün satışı yapmasının sedd-i zerâi' prensibi gereği diyanî hüküm açısından haram olduğu kanaatindeyiz.

Bunun yanı sıra günümüz fıkıhçılarından Dalgın'a göre içki satışı yapılan bir marketten alışveriş yapılmayarak bireysel tepki gösterilmesi kadar sigara satışına devam ederek kendi çıkarını gözeten ve insanların zehirlenmesine aracı olan esnafa da tavır ve tepki gösterilmelidir.¹⁷⁵

11. Toplumda İç Karışıklığa Sebebiyet Vermesi

¹⁷⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/49.

¹⁷¹ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/46.

¹⁷² Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li mesâilil-müstahrece*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988), 9/394-395; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/306.

¹⁷³ Bk. Karadâvî, *Fetâvâ Muâsıra* (Kuveyt: Dâru'l-kalem, 1990), 1/661-666; Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, (Samsun: Etüt Yayınları, 2010), 2/58.

¹⁷⁴ Bk. Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, 2/58.

¹⁷⁵ Bk. Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, 2/59.

Fitne, Kargaşa ve Kaos Zamanlarında Silah vb. Şeylerin Satışı: İslam Hukukunda sedd-i zerâi' prensibinden hareketle toplum maslahatı düşünülerek iç karışıklığa sebebiyet verebilecek türden şeylerin satışı diyanî hüküm açısından sakıncalı görülmüştür. Bu bağlamda fitne ve kaos/kargaşa zamanlarında silah vb. şeylerin satışı Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.¹⁷⁶ Devlete karşı ayaklananlar (bâğî/buğât) ve yol kesici anarşistler de bu hükümde değerlendirilmiştir.¹⁷⁷ Bu gibi toplumsal kargaşa durumlarında silah vb. şeylerin satışının yasaklanması fitnenin ve iç karışıklığın büyümesinin önüne geçmek içindir.¹⁷⁸

Bu bağlamda Hanefiler ayaklanma kastı ile satın alınması halinde söz konusu satış işleminin sahih olmakla birlikte tahrimen mekruh olduğu kanaatine sahipken¹⁷⁹ Şafiîler, niyetin kesinleşmesi durumunda satışın geçerli fakat diyanî hükmünün haram olduğu görüşündedirler.¹⁸⁰ Maliki ve Hanbeliler ise niyete bakılmaksızın, böyle bir ortamda gerçekleştirilen silah vb. şeylerin satış işleminin hukuken bâtil/geçersiz, diyanî hüküm açısından ise haram olduğu görüşündedirler.¹⁸¹

Söz konusu görüşler içerisinde Maliki ve Hanbelilerin görüşünü tercih ettiğimizi belirtmek isteriz. Zira kargaşa ve kaos ortamında silah alımı yapan kişi/kişilerin kendilerini korumak amaçlı niyetleri da olsa devletin güvenlik güçlerinin dışında, silahlanmanın olması iç karışıklığın boyutunun daha da genişlemesine sebebiyet verebilecektir. Silah vb. şeyleri satın alan kişilerin niyetlerinin açığa çıkarılması her zaman mümkün olmayacağından bu durumda sedd-i zerâi' prensibinden hareketle söz konusu satış işleminin kazaen geçersiz diyanî hüküm açısından ise sakıncalı görülmesi kanaatini taşımaktayız.

12. Harama Teşvik Etmesi

Haram İşlenen Mekanlara Oyun ve Çalgı Aletlerinin Satışı: İslâm hukukunda maslahatı barındıran ya da maslahata yol açtığı için meşrû görülen birtakım şeyler, farklı şart ve ortamlarda (li-gayrihî) mefsedete yol açabilirler. Çünkü toplumsal hayat çok yönlü ve karmaşık ilintilerin bulunduğu bir ortam olup, sosyal olaylardan her zaman tek düze sonuç almak mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple yararlı işlerin, mefsedetlere ulaştırılabilir olması, amellerin pek çoğunda yaygın olarak görülen bir durumdur.¹⁸² Alenî olarak haram işlenen mekanlara oyun ve çalgı aletlerinin (müzik enstrümanlarının) satışı da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Müziğin genel anlamda haram sayılmasıyla ilgili delil kabul edilen hadislerin¹⁸³ ana konularının içkili, fuhşu teşvik edici, içinde birçok haramın işlendiği lehv/meyhane eğlencelerinin oluşturduğu görülmektedir. Bu ise müzik ve çalgı aletlerinin zatı ile ilgili olmayıp bunlarla haram işlenmesi veya haram işlenen ortamlarda icra edilmeleriyle ilişkili bir

¹⁷⁶ Hz. Peygamber'in 'fitne zamanlarında silah satımını yasakladığı' rivayet edilmiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünen*, 5/327.

¹⁷⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/353.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/555.

¹⁷⁹ Hanefilere göre, böyle bir satım akdinin mekruh hükmünü alabilmesi için, satışın toplumsal kargaşanın olduğu bölge sınırları içerisinde olması, alıcı şahsın ayaklanma (bağy) ve anarşizm olaylarına katılma kastı/niyeti taşıması gerekir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 5/460.

¹⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/353.

¹⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/395; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 4/3045.

¹⁸² Şahin, "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyî' ve Uygulaması", 215.

¹⁸³ Söz konusu hadisler için bk. Buhari, "Eşribe", 7; Müslim, "Libas"; "Zinet", 27; Ebu Davud, "Eşribe", 7, "Cihad", 51; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, 1/274.

durumdur.¹⁸⁴ Dolayısıyla dinen meşrû görülen bir oyun ve eğlence için oluşturulan mekanlara söz konusu aletlerin satılmasının hukuken de diyanî açıdan da bir sakıncasının olmadığına ihtilaf bulunmamaktadır.¹⁸⁵ Bu bağlamda zurna, davul, def vb. oyun ve çalgı aletlerinden helal yolla istifade mümkün olduğu hallerde bunlar, mal kapsamında mütalaa edilip, satımları caiz görülmüştür.¹⁸⁶ Bu aynı zamanda Hanefi ve Zahirilerin görüşüdür.¹⁸⁷ Yine gazileri ve sporcuları coşturmak için kullanılan bu tür aletlerle, çocukların oynaması için kullanılan defin, mal sayıldığı ve satışının câiz olduğu konusunda ihtilafın bulunmadığı belirtilmektedir.¹⁸⁸

Fakat Hanefilere göre haram olan oyun ve eğlencelerde kullanılan aletler mütekavvim mal olmadıkları gerekçesiyle satışa konu olamazlar.¹⁸⁹ Diğer hukuk ekollerinde de bu görüşü benimseyenler mevcuttur.¹⁹⁰ Onlara göre bu aletler masiyet için hazırlandığında, içki gibi bunların satışa konu edilmesi uygun değildir.¹⁹¹ Bu aletlerden gelecekte meşru bir amaçla istifade edilmesi mümkün olduğunda ise satılabilecektir. Çünkü bir şeyin oyun ya da eğlence aleti olması onun mal olma vasfını değiştirmemektedir.¹⁹²

Çalgı aletlerinin içine başka bir haram karıştırılmadan helal ve meşru eğlencelerde icra edilmesi durumunda bunun câiz olduğunu söylemek mümkündür. “İşler maksatlarına göredir”¹⁹³ şeklindeki genel kaideye göre bu aletlerin icra edilmesi, dinleyiş niyetine göre bazen haram bazen de helal hükmünü alabilmektedir. Bu bağlamda icra edilen müzik ya da müzik aletlerinin çoğunlukla mefselete yol açması durumunda bunun hükmünün haram olacağına şüphe bulunmamaktadır. Nadiren kötülüğe yol açan fiillerin (vasıtaların) ise câiz görülmesi gerektiği konusunda ittifak bulunmaktadır.¹⁹⁴ Burada çalgı aletlerinin nadiren mefselete yol açma ihtimalinden hareketle; “çalgı aletlerinin satışı haramdır” şeklinde bir hükme varmak fıkıh usûlü açısından doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Fakat bu çalgı aletlerinin beraberinde başka haramlar işleniyorsa, “harama sebep olan şeyin kendisi de haram olur”¹⁹⁵ ilkesi gereği câiz olmaması gerekir.

Netice itibarı ile içinde küfür, isyan, İslâm’ın hoş karşılamadığı sözler barındıran veya müstehcenlik, cinsel tahrik vb. gibi unsurlara yol açan müzik türlerinin icra edildiği mekanlara çalgı aletlerinin satışının diyanî hüküm açısından sakıncalı görüleceği aşikardır.

Sonuç

Genel anlamda hukuk sistemlerince, niyet ve içsel irade unsurlarının ortaya çıkarılmasındaki güçlük sebebiyle dışa yansıyan birtakım sâiklerin esas alındığı ve hukuki işlemlerin mümkün merteye objektif ve açık kurallara bağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu

¹⁸⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Tekin, *İslâm’a Göre Ses ve Mûsikî Sanatı* (Ankara: Gece Yayınları, 2016), 83-110.

¹⁸⁵ Komisyon, *el-Mevsûatu fıkhiyye* (Kuveyt: Vezâretü’l evkâf ve ş-şuûnî’l-İslâmiyye, 1993), 9/157.

¹⁸⁶ Şafîiler, satranç satımının kerâhetle caiz olacağı görüşünü savunmuşlardır. Bk. Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 4/3024.

¹⁸⁷ İbn Âbidin, *Reddü’l-muhtâr*, 5/185; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/559.

¹⁸⁸ Bk. Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 123.

¹⁸⁹ Bk. Kâsânî, *el-Bedâ’i*, 5/144.

¹⁹⁰ Bk. Komisyon, *el-Mevsûatu fıkhiyye*, 9/157.

¹⁹¹ Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 2/15; Ensârî, *Esne’l-metâlib*, 2/10.

¹⁹² Dalgın, “İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı”, 123.

¹⁹³ Mecelle, md. 2.

¹⁹⁴ Kârâfî, *el-Fürûk*, 2/33; Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayî’ ve Uygulaması”, 238.

¹⁹⁵ Zuhaylî, *Usûlu’l-fıkhi’l-İslâmî* (Dimeşk, y.y., 1406), 2/874.

bağlamda İslam borçlar hukukunda da akit sistematığının oluşturulmasında diğer akit çeşitleri içinde -farklı yönler vurgu yapılmak suretiyle- model alınan alışveriş (alım-satım) akdinin hukuken geçerli olabilmesi için aslı ve vafındaki şartlarda herhangi bir eksikliğin bulunmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu şartların herhangi birindeki eksikliğin durumuna göre İslam hukuk ekolleri tarafından farklı hukukî sonuç çıkarımlarının söz konusu olduğu müşahade edilmiştir.

Bunun yanı sıra fıkıh doktrininde davranışların dayandığı niyet ve saik unsurlarının göz ardı edilmediği ve bu bağlamda hükümlerin diyanî-kazaî ayırımına tabi tutulduğu dikkat çekmektedir. Uhrevî yaptırım özelliğiyle söz konusu ayırımın, İslam hukukunu diğer hukuk sistemlerinden ayıran bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda dış görünüş itibarı ile (şeklen) bütün şartları ihtiva eden bir satış işleminin akdin kendisi dışında kalan bir sebepten dolayı, diyanî hüküm açısından sakıncalı hale gelebildiği görülmüştür. Başka bir ifade ile birtakım satış türlerinin görünürde hukuka uygun olmasının kişiden uhrevî sorumluluğu kaldırmadığı söylenebilir. Bu nedenle İslam borçlar hukuk sistematığında satış işlemlerinin hukuka uygunluğunun (şeklî uygunluk) yanı sıra uhrevî sorumluluğu kaldırıcı unsurlara da sahip olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Naslarda ticarî işlemler ile ilgili uyulması gereken temel ahlakî ilke ve genel prensiplere yer verildiği, ekonomik açıdan toplum yapısını olumsuz yönde etkileyebilecek özelliğe sahip unsurların yasaklandığı, bu bağlamda hile, sömürü, sahtekarlık, haksız kazanç, haram yollarla mala sahip olma vb. türdeki çirkin davranışlardan uzak durulmasının gerekliliği üzerinde önemle durulduğu müşahade edilmiştir.

Satış işlemlerinde, zikredilen türden dinî ve ahlakî erdemlerden yoksun birtakım dolambaçlı yollara tevessül edenlerin ise ağır uhrevî yaptırımlarla tehdit edildiği görülmüştür. Bu bağlamda söz konusu işlemlerde birtakım hukukî boşlukların bulunup, piyasada güven ve istikrar ortamının zedelenmesi halinde, uhrevî yöne yapılacak vurgunun, toplum içerisinde hak ve adalet bilincinin yerleşmesinde büyük katkılar sağlayacağı tartışılmazdır. Zikredilen bu türdeki eylemlerin fıkıh kaynaklarında da dini, ahlakî değer ve ilkelere yapılan vurguyla ele alındığı ve diyanî alanın kazaî çerçevede fonksiyonel ilişkisini ortaya çıkardığı müşahade edilmiştir.

Zâhiren meşrû görünümde olup uhrevî açıdan sorumluluğu ortadan kaldırmayan satış türlerinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcut olduğu görülmektedir. Örneklilik açısından bu tür satış işlemlerini; malın stok yapıp fiyat artışı gerçekleşikten sonra piyasada satışa sunulması, üretici ile tüketicinin arasına girilerek ürünlerde fahiş fiyat artışına sebebiyet veren satışlar (telakki'r-rukban), müşteri kızıştırma yöntemiyle yapılan satış (neces), satış üzerine satış, göstermelik satışlar (muvâzaa), îne ve teverruk usûlü satış, icradaki malların piyasa fiyatının çok altında satışı, Cuma namazı esnasında yapılan satış işlemleri, kurbanlık hayvanın ve uzuvlarının satışı, içki fabrikasına üzüm ve üzüm suyunun satışı, sigara fabrikasına tütün satışı, kaos ve kargaşa ortamlarında silah ve benzeri şeylerin satışı, haram işlenen mekanlara oyun ve çalgı aletlerinin satışı vb. işlemler şeklinde sıralamak mümkündür.

Söz konusu satış işlemlerinin piyasalarda yaygınlık kazanması halinde, ekonomik dengelerin bozulması, istikrarsızlık, güvensizlik, aşırı fiyat artışları ve bunların neticesinde de toplumda huzursuzluğun ortaya çıkması ve mağdur insanların çoğalması kaçınılmazdır. Bazı satış türlerinin ise toplum içerisinde mefsedete yol açtığı, iç karışıklığın oluşmasına zemin

hazırladığı, harama teşvik ettiği, bazılarının ise kişilerin ibadetlerini sakıncalı hale getirebilecek unsurlar taşıdığı müşahade edilmiştir.

Zikredilen türdeki satış işlemlerinin her ne kadar şeklen meşru görünümde olsa da diyani hüküm açısından ağır müeyyidelerinin bulunduğu görülmektedir. Bu yüzden bu ve benzeri satış türlerinde uhrevî açıdan sakıncalı görülen unsurların içerikleri ile bu yollara tevessül edenlerin âhirette ağır hesaba çekileceği bilincinin toplumda çeşitli platformlarda birtakım tesir edici yöntemlerle yerleştirilmesi kaçınılmaz görülmektedir. Aksi takdirde gelecekte aynı içerik fakat farklı isimler altında birtakım satış türlerinin ortaya çıkması da muhtemel gözükmemektedir.

Yaptığımız araştırma sonucunda meşrû görünümlü satış işlemlerini diyanî hüküm açısından sakıncalı hale getiren unsurları ise;

- Piyasa dengelerini bozarak ekonomik istikrarsızlığa neden olması,
- Haksız fiyat artışına neden olarak fiyatların yükselmesine sebebiyet vermesi,
- Toplum içerisinde menfaat çatışmasına yol açması,
- Hakikat ile görünenin farklı olması nedeniyle aldatıcılık ve zarar içermesi,
- Ribâ şüphesini ortadan kaldırmayarak, fâizli işleme kapı aralama özelliğinin bulunması,
- Fırsatçılığa yol açarak, toplumda mağdur insanların artmasına sebebiyet vermesi,
- Farz olan ibadetlere engel teşkil etmesi,
- İbadet ve ihlas düşüncesine zarar vermesi,
- Mefsedete (kötülüğe) yol açması,
- İnsan sağlığını doğrudan tehdit edici özelliğinin bulunması,
- Toplumda kaos ve iç karışıklık çıkmasına neden olması,
- Haram bir fiile teşvik edici özelliğinin olması, şeklinde sıralamamız mümkündür.

Kaynakça

- Abdulmu'nim, Mahmut Abdurrahman. *Mu'cemu'l-mustalahât ve'l-elfâzı'l-fıkhiyye*. 3 Cilt. Kahire: Daru'l-fâzile, 1999.
- Abdülaziz Buhari, Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'alâ Usûli'l-Pezdevî*. thk. Mahmud Muhammed Ömer. 4 Cilt. Lübnan: y.y., 2009.
- Ak, Ayhan. *İslam Borçlar Hukuku*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2019.
- Ali el-Kârî, Nureddin Ebu'l-Hasen. *Fethu bâbi'l-İnâye*. thk. Ebu'l Fettah Ebu Gudde. 4 Cilt. Halep: Daru'l-kütübi'l ilmiyye, 1387.
- Ali Haydar, Küçük. "Muvâzaa ve İstiğlâl", sad. Sabri Erturhan, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 269. (267-296).
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi Usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1983.
- Apaydın, Hacı Yunus. "İslam Hukukunda Mevkuf Akitler (Bağlı Akit Teorisi)". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 177-200.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/417-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. B.y.: Dâru'l-fikr, 1981.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed. *Şerhu'l-inâye 'ale'l-Hidâye*. 10 Cilt. Mısır: y.y., 1980.

İslâm Borçlar Hukukunda Meşrû Görünümlü Satış İşlemlerini Diyanî Hüküm Açısından Sakıncalı Hale Getiren Unsurlar

- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvattâ*. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, t.y.
- Bayındır, Servet. "İslam Hukukunda Akitlerin Sınıflandırılması". *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* 17 (1988), 51-64.
- Bardakoğlu, Ali. "Bey" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bereketî, Muhammed 'Amîm İhsan. *Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- Beyaz, Saide. *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Hukuku Tartışmalarında Diyanet ve Kaza Kavramları*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus. *Keşşâfü'l-knâ' `an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: y.y., 1982.
- Cebeci, İsmail. "Tevrük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek 2/601-602. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Cezîrî, Muhammed b. İvaz. *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-'Arabî, 2005.
- Cezerî, Muhammed b. Abdilkerim. *en-Nihâye fi şarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, 1979.
- Cündî, Halil b. İshak b. Musa. *el-Muhtasar*. thk. Ahmed el-Câd. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2005.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular-II*. Samsun: Etüt Yayınları, 2010.
- Dalgın, Nihat. "İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1999), 97-127.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed. *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*. thk. Halil el-Meys. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1971.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Araf. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ty.
- Ebû Zehra, Muhammed. *el-Mülkiyye ve nazariyyetü'l-'akd*. B.y.: Daru'l-fikri'l-'Arabî, ty.
- Ensârî, Muhammed b. Ahmed Zekerîyya. *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. 4 Cilt. B.y.: Dâru'l-kütübî'l-İslâmî, t.y.
- Erturhan, Sabri. "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 213-246.
- Eser, Ercan. "İslam Hukuku Açısından Hilenin Meşruiyeti" (Finans Kurumlar Örneği), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 225-250.
- Gözübenli, Beşir. *İslam Borçlar Hukuku Dersi*. Ankara, y.y., 2015.
- <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/indirimli-fiyatlarda-dusuk-gramaj-tuzagina-dikkat/1378688> (erişim tarihi: 5 Şubat 2019).
- <https://www.yasamicingida.com/gida/piyasa/gramaj-oyunu-son-bulmali/> (erişim tarihi: 5 Şubat 2019).
- İbn Âbidin, Muhammed Emin. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 14 Cilt. Beyrut: y.y., 2011.
- İbn Hacer, el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed. 17 Cilt. Riyad: y.y., 2011.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. 12 Cilt. Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğnî ve's-Şerhü'l-kebir 'alâ Muhtasari'l-Hirakî*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzur. Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 27 Cilt. Beyrut: Dâru's-sadr, 1990.
- İbn Müflih, Muhammed b. Abdillâh. *el-Mübdî' fi şerhi'l-Muknî'*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrahim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'dt-dekâik*. 8 Cilt. B.y.: Dâru'l-kitâbî'l-İslâmî, t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'nezâir*. thk. Abdülkerim el-Fudaylî. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1985.
- İbn Rüşd el-Cedd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-tâlîl li mesâilî'l-müstahrece*. thk. Muhammed Haccî vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid, ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Ferîd Abdulazîz. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hadis, 2004.

- İbn Teymiyye, Takuyyiddin Ahmed. *el-Fetava'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1385.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-Kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., t.y.
- İbnü'l-Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkiîn an Rabbi'l-âlemîn*. thk. 'İsâmüddîn es-Sabâbtî. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs. *el-Mevsûatü'l-fikhiyye el-Müeyssera*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2010.
- Kallek, Cengiz. "Müzâyede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/236-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. "Simsar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kârâfî, Şihâbüddin İdrîs. *el-Furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Alemi'l-kütüb, ty.
- Karadâğî, Ali. *et-Teverruku'l-maşrafî beyne't-teverruki'l-münâbbât ve't-teverruki'l-münazzam: Dirâse fıkhiyye mukârene*. Beyrut: y.y., 2011.
- Karadâvî, Yusuf. *el-Helâlu ve'l-harâmu fi'l-İslam*. Beyrut: y.y., 1985.
- Karadâvî, Yusuf. *Fetâvâ Muâsıra*. 3 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-kalem, 1990.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku-II*. 3 Cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.
- Karaman, Hayrettin. "Akid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/251-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kâsânî, Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sânâ'i'fi Tertîbi's-şerâi'*. 10 Cilt. Beyrût: y.y., t.y.
- Kırcı, Recep. *İslam Ceza Hukukunda Uhrevî Sorumluluk*. Isparta: S. Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Komisyon, *el-Mevsûatu fıkhiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1993.
- Köse, Saffet. Şâfi'î Zâhirîliğinin Analizi-Hukûkî İşlemlerde Geçerlilik ve Cevâz Ayırımı-. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 11-24.
- Köse, Saffet. *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye* İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Mahmesânî, Subhi. *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebât ve'l-'ukûd fi's-şerâti'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1983.
- Mecelletü Mecma i'l-fıkhi'l-İslâmiyyi'd-düvelî*. 19/3. Cidde: y.y., 2013.
- Mevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kâsım el-Abderî. *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütüb ilmiyye, 1994.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Ahmed Câd. 4 Cilt. Kahire: y.y., 2008.
- Müzenî, İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil. *Muhtasarü'l-Müzenî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- Nevevî, Ebu Zekerîya Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. thk. Raid b. Sabri. 20 Cilt. Beyrut: y.y., t.y.
- Nevevî, Ebu Zekerîya Yahya b. Şeref. *Ravdâtü't-tâlibîn*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî), 1405.
- Râzî, Ebu'l-Hasen. *Mücmelü'l-luğa*. nşr. Şihâbüddîn Ebû Amr. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1994.
- Sadru's-şerî'a, Ubeydullah b. Mes'ûd Ömer. *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkih*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütüb ilmiyye t.y.
- Senhûrî, Abdürezzak. *Mesâdiru'l-hak*. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1989.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1414.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-vefâ el-Afgânî. Beyrut: y.y., 2005.
- Solak, Mehmet Yuşa. *İslam Borçlar Hukukunda Mekruh Satım Akidleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Şahin, Hasan. *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Şahin, Osman. "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerayi' ve Uygulaması". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 209-244.
- Şahin, Osman. "Safka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Şeyhîzâde, Damad Efendi. *Mecme'u'l-ehûr fi şerhi mülteka'l-ebhûr*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1419.

İslâm Borçlar Hukukunda Meşrû Görünümlü Satış İşlemlerini Diyanî Hüküm Açısından Sakıncalı Hale Getiren Unsurlar

- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmâmi's-Şâfi'î*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzı'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1435.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mesud b. Ömer. *et-Telvîh fi hakâiki't-Tenkîh*. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1957.
- Tehânevî. Muhammed Âlâ b. Ali. *Keşşâfu Istılâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2006.
- Tekin, Abdülkadir. *İslama Göre Ses ve Musiki Sanatı*. Ankara: Gece Yayınları, 2016.
- Türcan, Talip. "İslam Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâ ve Diyânî Hüküm Ayrımı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19/1 (2006),159-167.
- Yaşaroğlu, Kâmil. "Kazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/110-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Yaylalı, Davut. "İslam Hukukunda Kazâ-Diyânî Hüküm Ayrımı", *Dini Araştırmalar* 5/15 (2003), 29-36.
- Zebîdî, Radiyyüddîn Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed Haddâd. *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2 Cilt. B.y.: Mektebetü'l-hayriyye, 1904.
- Zeydan, Abdülkerim. *Eseru'l-kusûd fi't-tasarrufât ve'l-'ukûd*. Bağdat: Mecmû'a buhûs fihhiyye, 1407.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hırakî*. 4 Cilt. (Riyad: Dâru'l-ubeykan 1993.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyînu'l-hakâ'ik şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatu'l-imâretî'l-kebîra, 1413.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî*. 10 Cilt. Dimeşk: y.y., 1984.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Dimeşk, y.y., 1406.